

MARCIN TKACZYK

KATOLICKI UNIWERSYTET LUBELSKI JANA PAWŁA II

E-MAIL: MARCIN.TKACZYK@KUL.PL

ORCID: 0000-0003-0380-7072

STANISŁAW JANECZEK

EMERYTOWANY PROFESOR KUL

E-MAIL: JANECZEK@KUL.PL

ORCID: 0000-0003-3458-8634

ANNA STAROŚCIC

KATOLICKI UNIWERSYTET LUBELSKI JANA PAWŁA II

E-MAIL: ANNA.STAROSCIC@KUL.PL

ORCID: 0000-0003-3732-9320

Triplex cogitandi ratio cum methodo
Jana Śniadeckiego – nowe źródło
do dziejów logiki i epistemologii
w szkolnictwie Komisji Edukacji Narodowej

Abstract: The objective of this paper is to present the intellectual context, partially philosophical, of a newly discovered source for the history of Polish logic and epistemology. The source is the manuscript of lectures on logic given in the so-called Nowodworski Schools, a secondary school associated with the Kraków Academy. The

lecture was given in the school year 1777/1778 by Jan Śniadecki (1756–1830), a leading thinker of the Polish Enlightenment – mathematician, astronomer, philosopher and pedagogical activist, including a rector of the Vilnius University. A preliminary interpretation of the manuscript is also delivered, classifying it as an exemplification of *philosophia recentiorum*. That philosophical and scientific trend, typical of education in the second half of the 18th century, was programmatically eclectic. It assimilated threads of modern epistemology and modern science into the course of philosophy characteristic of modern Christian Aristotelianism (second scholasticism). The article also announces the first critical edition of the manuscript being prepared. It seems to be essential for understanding the first stage of Śniadecki's work, as well as for understanding the specificity of the education system in the schools supervised by the Commission of National Education, established in 1773.

Keywords: Jan Śniadecki, logic, epistemology, Enlightenment, Commission of National Education

Wprowadzenie

Ruch idei filozoficznych budzi zainteresowanie historyków filozofii nawet wtedy, gdy dotyczy to dokonań, które współcześnie znajdują się na peryferiach rozważań filozoficznie pojętej historiografii filozofii. Nie muszą one inicjować nowych nurtów czy tradycji filozoficznych. Wystarczy, że przedstawienie tych dokonań może przyczynić się do pełniejszego zrozumienia stylu myślenia filozoficznego właściwego określonym środowiskom czy epokom. Dotyczy to zwłaszcza przedsięwzięć, które są efektem uważnego śledzenia przemian dokonujących się nie tylko w samej filozofii, ale także w towarzyszącym jej *milieu* kulturowo-społecznym, oraz starań, by uczestniczyć w tych przemianach, mniej lub bardziej suwerennie wykorzystując nowe idee, nie gubiąc przy tym trwałych osiągnięć przeszłości¹. Bez trudu można przywołać starsze i nowsze przykłady takiej praktyki historiogra-

---

¹ Por. Stanisław Janeczek, „Między filozoficzną historią filozofii a historią kultury. Z rozważań nad metodą historii filozofii w Polsce”, *Roczniki Filozoficzne* 60(1) (2007): 89–108 (toż jako: „Zamiast wstępu. Między filozoficzną historią filozofii a historią kultury”, w: Stanisław Janeczek, *Filozofia – nauka – religia. Studia i szkice z dziejów kultury intelektualnej*, red. Anna Starościc (Kęty: Wydawnictwo Marek Derewiecki, 2018), 11–28).

ficznej. W 1951 roku Władysław Tatarkiewicz opublikował kilkustronicowy artykuł *Metalogika XVII wieku i logika XVIII wieku*², który uznał za ważny, skoro przedrukował go w tomie *Droga do filozofii*³. Zaprezentował w nim dwa mało znane źródła, szkolnie referując zawarte w tych tekstach treści, ich genezę oraz oddziaływanie, i jak przystało na znakomitego historyka – instruktywnie umieścił je w kontekście ówczesnej kultury polskiej i europejskiej. Ten typ prezentacji wydaje się jeszcze bardziej zasadny, gdy dotyczy nowo odkrytych lub niedostępnych szerszemu gronu badaczy źródeł rękopiśmiennych, zwłaszcza gdy prezentacje te wprowadzają w przygotowywane edycje. Dla przykładu można przywołać ekspozycję rękopisów Johanna Heinricha Abichta, filozofa z Erlangen, który ożywił dydaktykę filozofii w początkach wieku XIX na Uniwersytecie Wileńskim⁴, czy przedstawienie konspektów wykładów z zakresu historii filozofii starożytnej prowadzonych we Lwowie przez Kazimierza Twardowskiego, założyciela wpływowej szkoły lwowsko-warszawskiej⁵.

W takim kontekście praktyki wydawniczej za dokonanie warte prezentacji można chyba uznać rękopis łacińskiego wykładu logiki Jana Śniadeckiego *Trojaki sposób myślenia wraz z metodą, uwolniony od błędów, opatrzony logiczno-krytycznymi regułami, zilustrowany również najbardziej doborowymi przykładami z piękniejszej literatury i dostosowany do potrzeb społeczeństwa obywatelskiego [...]*⁶. Rękopis ten odnalazła przed laty w Bibliotece Na-

---

² *Sprawozdania Polskiej Akademii Umiejętności* 52 (1951), z. 5: Posiedzenie Komisji Filozoficznej z dn. 25 V 1951.

³ Władysław Tatarkiewicz, „Metalogika XVII wieku i logika XVIII wieku”, w: Władysław Tatarkiewicz, *Droga do filozofii* (Warszawa: PWN, 1971), 115–122.

⁴ Tomasz Kupś, „Uwagi do działalności naukowej Johanna Heinricha Abichta w Wilnie w świetle nowych źródeł”, *Ruch Filozoficzny* 73(4) (2018): 65–78. Por. Johann Heinrich Abicht – filozof wileński. *Działalność naukowa i dydaktyczna (1804–1816)*. *Badania i źródła*, red. Tomasz Kupś, Joanna Usakiewicz, Dalius Viliūnas [seria: *Biblioteka „Studiów z Historii Filozofii”*] (Toruń: Wydawnictwo Naukowe UMK, 2023).

⁵ Jacek Jadacki, „Twardowski jako historyk filozofii starożytnej”, w: *Rozum i wola. Kazimierz Twardowski i jego wpływ na kształt kultury polskiej XX wieku*, red. Jacek Jadacki (Lublin: Wydawnictwo Academicum, 2021), 531–562. Por. Kazimierz Twardowski, *Inedita*, t. 3: *Historia filozofii starożytnej*, wyd. Wojciech Rechlewicz, Łukasz Kowalik (Lublin: Wydawnictwo Academicum, 2023).

⁶ *Triplex cogitandi ratio cum methodo ab erroribus vindicata, logico-criticis regulis instructa, exemplis lectissimis adumbrata amoeniorum iuxta litterarum, atque civilis societatis usus*

rodowej Ukrainy im. W. Wernadskiego (Національна бібліотека України імені В.І. Вернадського) w Kijowie Kalina Bartnicka, zasłużony historyk polskiej oświaty⁷. Nie spotkał się on jednak z szerszym zainteresowaniem historyków logiki czy filozofii⁸. Nie przywołuje go nawet wydany w 2016 roku *Polski słownik biograficzny*⁹. Wydaje się więc, że zanim dojdzie do jego edycji krytycznej – przygotowywanej przez Marcina Tkaczyka, Stanisława Janeczka i Annę Starościc – użyteczne może być ukazanie zwłaszcza jego kontekstu intelektualnego, a w jakiejś mierze także kontekstu filozoficznego. Niezależnie bowiem od samej wartości merytorycznej tego tekstu dla dziejów logiki, a w istocie również dziejów epistemologii, która przejęła podówczas w dużej mierze rolę studium logiki, jest on ważny z racji pierwszorzędnej pozycji, jaką zajmuje autor rękopisu w historii polskiej filozofii. Tekst ten ma także istotne znaczenie dla zrozumienia praktyki dydaktycznej szkół Komisji Edukacji Narodowej (KEN), powstałej 250 lat temu instytucji oświatowej, która odegrała pierwszorzędną rolę w dziejach polskiej oświaty.

Pole badawcze

Autor *Triplex cogitandi ratio cum methodo*, czyli Jan Śniadecki, profesor matematyki i astronomii, działający początkowo w Krakowie, a następnie

---

accommodata, quam M. Joannes Baptista Vladislaus Śniadecki Philosophiae Doctor, matheseos atque in scholis palatinis Cracoviensibus logicae Professor iuvenibus suis tenendam Anno Aerae Vulgaris MDCCLXXVII proposuit.

⁷ Kalina Bartnicka, *Działalność edukacyjna Jana Śniadeckiego* (Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1980), 15.

⁸ Specyfikę tego skryptu omawia skrótoowo Stanisław Janeczek, który ukazuje go na tle kultury filozoficznej i naukowej nie tylko właściwej KEN, ale i ówczesnej myśli europejskiej. Zob. Stanisław Janeczek, „Jeszcze raz o dydaktyce logiki w oświacie Komisji Edukacji Narodowej. Ujęcie É. B. de Condillaca a przepisy i praktyka szkolna”, w: *W kierunku filozofii klasycznej – inspiracje i kontynuacje. Księga jubileuszowa ofiarowana Profesorowi Edwardowi Nieznańskiemu*, red. Jan Krokos, Kordula Świętorzecka, Roman Tomanek (Warszawa: Wydawnictwo UKSW, 2008), 471–483; Stanisław Janeczek, „Dydaktyka logiki w szkołach KEN a koncepcja logiki w «Wielkiej Encyklopedii Francuskiej»”, *Rocznik Historii Filozofii Polskiej* 4–5 (2011–2012): 105–134.

⁹ Maria Czeppe, Martyna Deszczyńska, „Śniadecki Jan Chrzyciel Władysław”, w: *Polski słownik biograficzny*, t. 51 (Warszawa–Kraków: Instytut Historii Nauki PAN, 2016), 121–133.

w Wilnie jako rektor tamtejszego uniwersytetu, jest traktowany najczęściej jako jeden z głównych przedstawicieli typowego polskiego oświecenia, gdy „modeluje [się – aut.] myśl oświeceniową na wzór niemalże pozytywistyczny, pomijając lub przesuając na dalszy plan to, co dla niej – jak się zdaje – jest zasadniczo istotne: swoistą [oświeceniową] metafizykę natury”¹⁰. Być może jednak Śniadecki to „myśliciel «epoki przełomu»”, który nie tylko „pierwszy wprowadza do filozofii polskiej zagadnienia nowoczesnej teorii poznania”, gdy „usiłuje nadać myśli oświeceniowej charakter zdroworozsądkowy i antymetafizyczny, usiłując zapobiec wpływom nowych prądów w literaturze i wpływom niemieckiego idealizmu w filozofii”, ale także – jak chce zwłaszcza Stanisław Pieróg – „staje się mimowolnym inspiratorem i animatorem polskiego romantyzmu”¹¹.

Wydaje się jednak, że Śniadecki jest nade wszystko przedstawicielem dojrzałego, pojętego integralnie oświecenia, które mimo niewątpliwej niechęci do drugiej scholastyki nie zrywało bynajmniej totalnie z wcześniejszą kulturą filozoficzną, a nawet z szerszej pojętą tradycyjną kulturą intelektualną, także w zakresie jej odniesień religijnych. Wyraża się to w konsekwentnym, aż po ostatnie publikacje, podtrzymywaniu oświeceniowej przeciw wizji filozofowania w kontekście nauki, zwłaszcza śladem Jeana le Ronda d’Alembert-

---

¹⁰ Stanisław Pieróg, „Jan Śniadecki. Myśliciel «epoki przełomu»”, *Studia Filozoficzne* (110) 1980: 3–15; cyt. za: Stanisław Pieróg, „Śniadecki. Myśliciel «epoki przełomu». W sto pięćdziesiątą rocznicę śmierci”, w: Stanisław Pieróg, *Pokusa ideologii. Studia i szkice o filozofii polskiej epoki romantyzmu* (Warszawa: Biblioteka Kwartalnika Kronos, 2020), 69.

¹¹ Pieróg, „Śniadecki. Myśliciel «epoki przełomu»”, 68–69. Z nowszych pozycji por. Stanisław Pieróg, „Trudna sztuka umiaru (Jana Śniadeckiego koncepcja filozofii)”, *Kronos* 2 (2007): 159–191; toż w: Pieróg, *Pokusa ideologii. Studia i szkice o filozofii polskiej epoki romantyzmu*, 87–143; Krystyna Kinach-Brzozowska, „Jana Śniadeckiego koncepcja metafizyki nauk. W 150. rocznicę śmierci”, *Studia Filozoficzne* 6 (1981): 123–138; Krystyna Kinach-Brzozowska, „Oświeceniowa koncepcja «nowej nauki» w Polsce a refleksje Jana Śniadeckiego na temat roli, przedmiotu, metod i klasyfikacji nauk”, *Zeszyty Naukowe Politechniki Gdańskiej. Filozofia* 1996: 125–135; Piotr Ziemiński, „Jan Śniadecki. Prepozytywizm – antynegatywizm”, *Rocznik Historii Filozofii Polskiej* 4–5 (2011–2012): 269–286; Tomasz Kupś, „Między Oświeceniem a scholastyką. Wybrane problemy recepcji filozofii Kanta w polskiej filozofii na początku XIX wieku i perspektywy nowych badań”, *Kultura i Wartości* 15 (2015): 127–143; Tomasz Kupś, „Pierwsi krytycy i obrońcy pism Jana Śniadeckiego o filozofii Kanta”, *Studia z Historii Filozofii* 4(4) (2013): 53–55; *Recepcja filozofii Immanuela Kanta w filozofii polskiej w początkach XIX wieku*, cz. 3: *Polemiki z Janem Śniadeckim*, red. Tomasz Kupś (Toruń: Wydawnictwo Naukowe UMK, 2016).

ta, który traktował metafizykę jako scalenie metafizyk nauk szczegółowych. W praktyce jednak mimo preferowania epistemologicznie traktowanej logiki francuski filozof akceptował funkcjonowanie dyscyplin wywodzących się z maksymalistycznie pojętej filozofii klasycznej, a więc metafizyki czy filozofii Boga, podobnie jak to praktykowała *Wielka encyklopedia francuska*¹², ostrożna także w zakresie reformy nauczania logiki¹³. W późnych publikacjach, gdy Śniadecki formułował zarys bardziej ambitnie pojętej epistemologii, dorobek nauk szczegółowych traktował jako niepodważalny fundament rozważań tej dyscypliny, a nauki matematyczne i przyrodoznawstwo jako modelowy rodzaj poznania, co bywa uznawane za rodzaj prepozytywizmu¹⁴.

Ten umiar ujawnił się również w późniejszym, równie suwerennym stanowisku Śniadeckiego wobec kantyztu, który miał zapowiadać niebezpieczny powrót do myślenia metafizycznego, tym razem w formie idealizmu niemieckiego¹⁵. Przede wszystkim jednak umiar ten wyraził się w równie suwerennej asymilacji osiągnięć filozofii pojętej bardziej integralnie, mianowicie w formie filozofii szkockiej¹⁶. Paradoksalnie bowiem obydwa typy myślenia wyka-

---

¹² Zob. Stanisław Janeczek, „Teoria nauki w ujęciu J. le Ronda d’Alemberta. Między empiryzmem, racjonalizmem i intuicjonizmem”, w: *Philosophia vitam alere. Prace dedykowane Profesorowi Romanowi Darowskiemu SJ*, red. Stanisław Ziemiański (Kraków: Ignatianum, Wydawnictwo WAM, 2005), 199–212; Stanisław Janeczek, „Prepozytywizm filozofii Jean le Rond d’Alemberta?”, *Zeszyty Naukowe KUL* 55/2(218) (2012): 3–24; Stanisław Janeczek, „Filozofia w «Wielkiej Encyklopedii Francuskiej»”, w: *Z badań nad filozofią XVII wieku, jej źródłami i kontynuacjami*, red. Honorata Jakuszko (Lublin: Lubelskie Towarzystwo Naukowe, 2013), 157–170.

¹³ Stanisław Janeczek, „Koncepcja logiki w «Wielkiej Encyklopedii Francuskiej». Studium z historii recepcji”, *Studia Philosophiae Christianae* 2 (2010): 5–24.

¹⁴ Jan Śniadecki, „O metafizyce”, w: Jan Śniadecki, *Pisma filozoficzne*, t. 2, red. Danuta Petsch (Warszawa: PWN, 1958), 146–163; Jan Śniadecki, „Filozofia umysłu ludzkiego”, w: Śniadecki, *Pisma filozoficzne*, t. 2, s. 416. Zob. Ziemiński, „Jan Śniadecki. Prepozytywizm – antynegatywizm”: 269–286. Por. Kinach-Brzozowska, „Jana Śniadeckiego koncepcja metafizyki nauk”: 123–138; Kinach-Brzozowska, „Oświeceniowa koncepcja «nowej nauki» w Polsce”: 125–135.

¹⁵ Zob. Kupś, „Między Oświeceniem a scholastyką”: 127–143; Kupś, „Pierwsi krytycy i obrońcy”: 53–55. Por. *Recepcja filozofii Immanuela Kanta; Johann Heinrich Abicht – filozof wileński*, 45–53.

¹⁶ Por. Stefan Zabieglik, „Od antykantyztu do «szkoły szkockiej». Przyczynek do filozofii Jana Śniadeckiego”, w: *Wokół archeologii słów i ich funkcjonowania. Księga jubileuszowa ofiarowana Prof. Andrzejowi Bańkowskiemu*, red. Stanisław Podobiński, Maria Lesz-Duk (Często-

zują pewną bliskość, gdyż skupione są na charakterystycznej dla nowożytnej filozofii podmiotu antropologicznie ugruntowanej epistemologii oraz poważnie traktują filozofię moralną z jej odniesieniami religijnymi i społecznymi. To ukierunkowanie jest ważne wobec praktycznych odniesień filozofii w zakresie zabezpieczenia ładu intelektualnego i moralnego, a w szerszej perspektywie także ładu społecznego, co tłumaczy siłę ich oddziaływania w okresie schyłkowego oświecenia, aspektywnie bardziej spolegliwego wobec kultury tradycyjnej niż przypisywany zwykle tej epoce bezkompromisowy racjonalizm i krytyka religii¹⁷.

Wydaje się wszakże, że pierwsza aktywność intelektualna Śniadeckiego, a więc jego działalność jako nauczyciela logiki w Szkołach Nowodworskich, należy do nieco odmiennej formy kultury filozoficznej. Zdaje się ona odpowiadać aspektywnie tzw. *philosophia recentiorum*, charakterystycznej dla pierwszego etapu oświecenia w Rzeczypospolitej Obojga Narodów. Zainicjowana mniej więcej w połowie wieku XVIII, stanowi odważną w aspekcie kulturowym, choć niekoniecznie oryginalną i spójną, bo eklektyczną formę „unowocześnienia” nowożytnego arystotelizmu chrześcijańskiego (zwane go drugą scholastyką) przez wykorzystanie elementów nowożytnej filozofii, a zwłaszcza przyrodoznawstwa¹⁸. Ten nowy typ myślenia został zainicjowany w Rzeczypospolitej przez wspólnoty wyznaniowe, dla których szkoła była narzędziem chrześcijańskiego wychowania. Był również typowy dla całości szkolnictwa europejskiego, które stopniowo – przynajmniej postula-

---

chowa: Wydawnictwo WSP Częstochowa, 2001), 593–628; Stefan Zabieglik, „Jan Śniadecki i filozofia szkocka”, w: *Rozprawy filozoficzne: księga pamiątkowa w darze profesorowi Józefowi Pawlakowi*, red. Włodzimierz Tyburski, Ryszard Wiśniewski (Toruń: Wydawnictwo Naukowe UMK, 2005), 197–218.

¹⁷ Zob. Stanisław Janeczek, „«Lumière naturelle» jako «bon sens» w ujęciu Kartezjusza. Między racjonalizmem a intuicjonizmem”, w: *Myśli o języku, nauce i wartościach. Seria druga. Profesorowi Jackowi Jadackiemu w 70. rocznicę urodzin*, red. Anna Brożek, Alicja Chybińska, Mariusz Gryganiec, Marcin Tkaczyk (Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Semper, 2017), 395–408; Stanisław Janeczek, „Integralność poznania ludzkiego w ujęciu Błażeja Pascala. Z dziejów filozofii zdrowego rozsądku”, *Studia Philosophiae Christianae* 51(4) (2015): 5–73.

¹⁸ Stanisław Janeczek, „Czym była oświeceniowa «philosophia recentiorum»?”, *Kwartalnik Filozoficzny* 26(1) (1998): 115–128.

tywnie – przejmowały ówczesne władze państwowe¹⁹. Pomijając ekscesy rewolucji francuskiej, prowadzące w istocie do załamania tamtejszego systemu oświaty²⁰, a także pewien radykalizm KEN, marginalizującej – niestety – nauczanie filozofii²¹, ówczesne reformy oświatowe nie zrywały ani z wykładem filozofii stanowiącej podówczas fundament nauki, ani też z perspektywą religijną, traktowaną jako istotny element całościowej wizji rzeczywistości oraz warunek społecznego ładu, skoro religia jawiła się jako niezbędna podpora moralności publicznej. Tak wypośrodkowany w wielu wymiarach żywy ruch idei dominował w europejskiej kulturze wieku XVIII w formie tzw. oświecenia chrześcijańskiego²².

Taki typ przemian kulturowych można uznać za wyraz ciągłości kultury intelektualnej, właściwej zresztą nie tylko epoce oświecenia jako tendencji, która uwidacznia się w całych dziejach filozofii, także nowożytnej. Jest ona przejawem długiego trwania (*longue durée*), w którym ujawnia się pewnego rodzaju stały rytm w formie zaniku i odradzania się określonych rozwiązań i tendencji²³. Co więcej, jak pisał Tatarkiewicz:

---

¹⁹ Zob. w kwestii logiki przekształceń szkolnictwa w Rzeczypospolitej Obojga Narodów, począwszy od reform pijarskich po dzieło KEN: Stanisław Janeczek, *Komisja Edukacji Narodowej. Studia i szkice z dziejów polskiej kultury intelektualnej*, red. Anna Starościc (Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL, 2018).

²⁰ Stanisław Janeczek, „Od rozbudzonych nadziei po dewastację systemu oświaty. Przegląd projektów i reform edukacyjnych we Francji w XVIII wieku”, *Społeczeństwo i Rodzina* 2(7) (2006): 72–84; 8(3): 84–96. W szerszym kontekście zob. Stanisław Janeczek, *Edukacja oświeceniowa a szkoła tradycyjna. Z dziejów kultury intelektualnej i filozoficznej* (Lublin: Wydawnictwo KUL, 2008).

²¹ Stanisław Janeczek, „Kołłątajowska reforma Akademii Krakowskiej na tle przemian szkolnictwa wyższego w wieku XVIII”, *Wiek Oświecenia* 33 (2017): 39–85.

²² Stanisław Janeczek, „Rola oświecenia chrześcijańskiego w kulturze wieku XVIII”, *Kultura i Wartości* 15 (2015): 9–48; toż w: „Oświecenie chrześcijańskie”, w: *Historia filozofii*, cz. 3, 327–355; toż w: Janeczek, *Filozofia – nauka – religia*, 216–243. Por. Stanisław Janeczek, *Oświecenie chrześcijańskie. Z dziejów polskiej kultury filozoficznej* (Lublin: Redakcja Wydawnictw KUL, 1994).

²³ Stanisław Janeczek, „«Longue durée» w dziejach filozofii oświecenia”, w: *Idea i światopogląd. Z badań nad historią filozofii polskiej i jej okolicami. Tom dedykowany Profesorowi Stanisławowi Pierogowi*, red. Tomasz Herbich, Wawrzyniec Rymkiewicz, Andrzej Wawrzynowicz (Warszawa: Fundacja Augusta hr. Cieszkowskiego, 2018), 1–21 (przedruk jako: „«Długie trwanie» w filozofii wieku XVIII”, w: *Historia filozofii*, cz. 3: *Meandry przemian*, red. Stanisław Janeczek, Anna Starościc [seria: *Dydaktyka Filozofii*, t. 10] (Lublin: Wydawnictwo KUL, 2020), 289–314).

Sprawy ludzkie są tak ukształtowane, że żadna z nich nie ma jakiegoś jedyne-
go, nieuniknionego rozwiązania. Nie ma jednej filozofii, która by zaspokoila wszyst-
kie umysły. Ale też sprawy ludzkie, między którymi są też filozoficzne, stoją tak, że
jeśli pominąć mniej lub więcej nieistotne szczegóły, to ilość ich rozwiązań nie jest
nieograniczona i na ogół jest raczej niewielka. Nie ma jednej filozofii, ale też nie ma
nieskończoności możliwych filozofii. Jest kilka zasadniczych poglądów, z których to
jeden, to znów inny ma przewagę, i które, gdy nawet chwilowo zaginą, to jednak
prędzej czy później powrócą²⁴.

W tym kontekście zasadne wydaje się zbadanie, na ile wczesne dokonanie
Śniadeckiego jest charakterystycznym elementem dziejów KEN, w szcze-
gólności – na ile jest typowym przejawem kultury filozoficznej właściwej tej
instytucji oświatowej. Skrypt polskiego filozofa oddaje bowiem trudniejszą
do uchwycenia ówczesną praktykę szkolną referowaną zwykle przez pryzmat
przepisów formułowanych przez Komisję i sprawozdań z obrad jej kręgów
programowych²⁵ oraz wydanych przez nią podręczników²⁶. Perspektywę tę
poszerza wgląd w raporty przedstawiane przez nauczycieli poszczególnych
przedmiotów lub też wizytatorów, w obu przypadkach jednak uwarunkowa-
ne subiektywnie²⁷. Z tego powodu należy ubolewać, że w syntezach dziejów

---

²⁴ Władysław Tatarkiewicz, „Okresy filozofii europejskiej”, w: Władysław Tatarkiewicz, *O filozofii i sztuce* (Warszawa: PWN, 1986), 65.

²⁵ *Pisma i projekty pedagogiczne doby Komisji Edukacji Narodowej*, wstęp i oprac. Kamilla Mrozowska (Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1973); *Protokoły posiedzeń KEN 1773–1785*, oprac. Mieczysława Mitera-Dobrowolska (Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1973); *Protokoły posiedzeń KEN 1786–1794*, oprac. Tadeusz Mizia (Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1969). Zob. Janina Lubieniecka, *Towarzystwo do Ksiąg Elementarnych* (Warszawa: Nasza Księgarnia, 1960).

²⁶ Zob. np. Czesław Majorek, *Książki szkolne Komisji Edukacji Narodowej* (Warszawa: Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, 1975).

²⁷ Np. *Instrukcje dla wizytatorów generalnych szkół Komisji Edukacji Narodowej 1774–1794*, oprac. Kalina Bartnicka, Irena Szybiak (Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1976); *Listy z prowincji. Korespondencja wizytatorów generalnych, rektorów i nauczycieli ze Szkołą Główną Koronną 1779–1794*, oprac. Kamilla Mrozowska (Warszawa: Wydawnictwa Instytutu Historii Nauki PAN, 1998); *Raporty generalnych wizytatorów szkół Komisji Edukacji Narodowej w Wielkim Księstwie Litewskim, 1782–1792*, red. Kalina Bartnicka, Irena Szybiak (Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1974); *Raporty Szkoły Głównej Koronnej o generalnych wizytach szkół Komisji Edukacji Narodowej 1787–1793*, wybór i wstęp Kamilla Mrozowska, Anna Zielińska (Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1981).

KEN, jak choćby w opublikowanej w 2018 roku ogromnej i cennej skądinąd serii *Komisji Edukacji Narodowej Model Szkoły i Obywatela – Koncepcje, doświadczenia i inspiracje*²⁸, tylko z trudem przebijają się nowsze badania historyków poszczególnych dyscyplin wykładanych w ówczesnych szkołach²⁹. Ograniczenie to wydaje się tym dotkliwsze, że – dla przykładu – tak istotne dla dzieła KEN oświeceniowe przyrodoznawstwo odbiegało znacznie od dzisiejszych standardów metodologicznych i merytorycznych³⁰, gdy poszczególne dyscypliny wąsko pojętej nauki tylko stopniowo wyzwały się z kontekstu filozoficznego³¹; zresztą także współcześnie filozofia nie przestaje być istotnym kontekstem nauki³².

---

²⁸ Seria: *Komisji Edukacji Narodowej Model Szkoły i Obywatela*, red. Kalina Bartnicka, t. 1–14 (Warszawa: Wydawnictwo Instytutu Historii Nauki PAN, Oficyna Wydawnicza ASPRA-JR, 2018).

²⁹ Na temat postulatu badań instytucji szkolnych, które winni podejmować nie tylko historycy szkolnictwa, ale właśnie historycy poszczególnych dyscyplin naukowych nauczanych w szkolnictwie KEN, zob. Ryszard W. Wołoszyński, „Popisy uczniów w szkołach Komisji Edukacji Narodowej jako wyraz przyswajania nowych treści naukowych”, w: *Nowożytna myśl naukowa w szkołach Komisji Edukacji Narodowej*, red. Irena Stasiewicz-Jasiukowa (Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1973), 202; Ryszard W. Wołoszyński, *Między tradycją a reformą. Nauczyciele w Polsce XVIII wieku* (Piotrków Trybunalski: Wydawnictwo Filii Kieleckiej WSP, 2000), 74–125; Czesław Majorek, „Problemy badań nad programami nauczania doby Komisji Edukacji Narodowej”, *Rozprawy z Dziejów Oświaty* 22 (1980): 65. Wzorowym przykładem badań podejmowanych nad dziejami poszczególnych dyscyplin w szkołach KEN jest monografia poświęcona nauczaniu matematyki: Witold Więśław, *Matematyka polska epoki Oświecenia* (Warszawa: Wydawnictwo Fraszka Edukacyjna, 2007), 61–164. Por. Stanisław Janeczek, „Komisja Edukacji Narodowej. Perspektywy badawcze w kręgu historii kultury intelektualnej”, *Roczniki Kulturoznawcze* 1 (2010): 115–134.

³⁰ Zob. np. instruktywnie: Wanda Grębecka, „Dzieło Krzysztofa Kluka na tle rozwoju botaniki. Cz. 1: Współczesny punkt widzenia”, *Kwartalnik Historii Nauki i Techniki* 45(3–4) (2000): 161–172. Por. *Krzysztof Kluk, przyrodnik i pisarz rolniczy*, red. Józef Babicz, Wanda Grębecka, Stefan Ingłot (Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1976).

³¹ Por. np. Stanisław Janeczek, „Kontekst filozoficzny dydaktyki przyrodoznawstwa w szkołach Komisji Edukacji Narodowej”, *Ruch Filozoficzny* 73(1) (2017): 29–52.

³² Zob. np. Agnieszka Lekka-Kowalik, „Filozoficzny kontekst nauki”, *Roczniki Filozoficzne* 60(4) (2012): 261–281; Kazimierz Jodkowski, „Nienaukowy fundament nauki”, *Granice nauki. Lectiones & Acroases Philosophicae* 6(1) (2013): 59–108.

Wstępne interpretacje

Prezentowany w niniejszym artykule skrypt jest efektem zajęć, które Śniadecki przeprowadził w roku szkolnym 1777/1778 w jednej z najważniejszych ówczesnych szkół średnich KEN, bo stowarzyszonej z Akademią Krakowską. Szkoła ta, zwana Kolegium Nowodworskiego (Szkoły Nowodworskie), została zreformowana w roku 1777 przez ks. Hugona Kołłątaja, w 1783 roku przekształcono ją w szkołę podwydziałową, jednak z programem właściwym szkole wydziałowej, a ze względu na akademickie usytuowanie zwaną przygłówną³³. Śniadecki, jako nauczyciel klasy VI – obok logiki, której uczył przez rok aż 12 godzin tygodniowo³⁴ – wykładał ekonomikę ugruntowaną na wcześniejszym wykładzie etyki (traktowanej jako nauka moralna), a także mechanikę, hydrostatykę, hydraulikę i fizykę oraz nauki o zdrowiu (w sumie 22 godziny)³⁵. Znaczenie tych prowadzonych w języku polskim zajęć wy-

---

³³ Na temat funkcjonowania tej szkoły w czasach KEN z nowszych prac zob. zwłaszcza Kamilla Mrozowska, „Pierwsza w Koronie. Szkoły Nowodworskie w latach 1777–1795”, *Rozprawy z Dziejów Oświaty* 31 (1988): 37–77; Ryszard Ślęczka, „Szkoła wojewódzka i podwydziałowa (przygłówna) w Krakowie (1773–1794)”, w: Andrzej Meissner, Marzena Pękowska, Ryszard Ślęczka, *Komisja Edukacji Narodowej 1773–1794. Szkoły w Wydziale Małopolskim* [seria: *Komisji Edukacji Narodowej Model Szkoły i Obywatela*, t. 6, red. Kalina Bartnicka] (Warszawa: Wydawnictwo Instytutu Historii Nauki PAN, Oficyna Wydawnicza ASPRA-JR, 2018), 95–147. Obydwa opracowania nie zajmują się jednak bliżej tematyką nauczanych przedmiotów.

³⁴ Według *Rozporządzenia nauk z 3–7 października 1777 roku* nauczyciel matematyki uczył logiki dwie godziny tygodniowo. Cyt. za: *Ustawodawstwo szkolne*, wyd. Józef Lewicki (Kraków: M. Arct, 1925), 140.

³⁵ „Nowy każdy doktor filozofii, mając głos *in facultate*, powinien być publicznie w uniwersytecie uczyć. W roku 1776 wzięłem do uczenia algebrę, z której liczni moi audytorowie odbyli egzamen publiczny, a mnie to za *margaritales*, takie wyznaczono jak profesorom królewskim i kolegom, to jest zł. pol. 36. Wzięłem na rok 1777 tę samą lekcję, ale ją przerwałem, bom był powołany do uczenia klasy VI w gimnazjum, czyli w Szkołach Nowodworskich, przy wprowadzeniu planu do Komisji Edukacyjnej przepisanego, z pensją roczną zł. pol. 1200. Miałem w tej klasie do uczenia statykę, hydrostatykę, logikę i ekonomikę polityczną w języku polskim, w którymem się prawie żadnej nauki nie uczył. Okazali z tych nauk moi uczniowie wielki pożytek na popisie publicznym, raport ode przesłany do Komisji zyskał mi pochwałę tej magistratury”. „Jana Śniadeckiego życie przez niego samego opisane”, w: Jan Śniadecki, *Pisma pedagogiczne*, wyd. Jan Hulewicz (Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1961), 5–6. Raporty z tych zajęć w: tamże, 25–54; toż w: *Korespondencja Jana Śniadeckiego. Listy z Krakowa*, t. 1: 1780–1787, oprac. Ludwik Kamykowski (Kraków: Polska Akademia Umiejętności, 1932), 42–73. Na temat treści tych zajęć zob. Ludwik Kamykowski, *Ze studiów nad Janem*

ka z faktu, że Śniadecki był podówczas w ścisłym kręgu osób pozostających pod wpływem Kołłątaja, który zaczynał swoje krakowskie reformy uniwersyteckie właśnie od reformy szkolnictwa średniego związanego z Akademią, co tłumaczy późniejsze szybkie awanse Śniadeckiego jako profesora i sekretarza zreformowanego uniwersytetu krakowskiego³⁶.

Wykłady Śniadeckiego z logiki znane są przede wszystkim za sprawą lapidarnego raportu z prowadzonych przez niego zajęć, przesłanego władzom KEN³⁷. Raport ten najświeżej analizował jeszcze przed II wojną światową Ludwik Kamykowski, zasłużony edytor i badacz spuścizny Śniadeckiego. Interpretował on treść tego raportu w bogatym, ale hipotetycznym kontekście historycznofilozoficznym³⁸. Odwoływał się bowiem do klasycznych tekstów epistemologicznych Johna Locke'a i Condillaca oraz logiki Christiana Wolffa i ubocznie pism Jeana le Ronda d'Alemberta, natomiast w przypisach starał się jedynie zidentyfikować podręczniki kilku *minores* przywołane przez Śniadeckiego w jego raporcie, które miały być podstawową pomocą w przygotowaniu prowadzonego przez niego wykładu³⁹. Lapidarnie omawia ten raport

---

Śniadeckim, Lublin 1930 (nadbitka z własną paginacją, pierwodruk w: *Pamiętnik Lubelski* 1 (1927/1930): 496–575), 30–69; Bartnicka, *Działalność edukacyjna Jana Śniadeckiego*, 36–43.

³⁶ Bartnicka, *Działalność edukacyjna Jana Śniadeckiego*, 35–36.

³⁷ „Szkoly wojewódzkie krakowskie. Raport półroczny do prześwietnej Komisji Edukacji Narodowej o naukach klasy VI, 28 lutego roku 1778”, w: *Korespondencja Jana Śniadeckiego*, 47–65; sprawozdanie z zakresu logiki na s. 53–60; „Szkoly wojewódzkie krakowskie. Raport półroczny do prześwietnej Komisji Edukacji Narodowej o naukach klasy VI od dnia 1 marca do dnia 25 lipca roku 1778”, w: *Korespondencja Jana Śniadeckiego*, 65–73, sprawozdanie z zakresu logiki na s. 68–71; obydwie raporty przedruk w: Śniadecki, *Pisma pedagogiczne*, 31–54, problematyka logiczna na s. 35–41, 49–51.

³⁸ „Zestawienie wszystkich okruszyn myśli, z których się wykłady logiki Śniadeckiego składały, jest rzeczą niezwykle trudną. Śniadecki wykładów swych w jakimś dziele czy skrypcie nie pozostawił, mamy tylko raport, który jest przecież, mimo całą swoją dokładność, tylko streszczeniem, a na podstawie takiego streszczenia czynione zestawienia nie posiadają bezwzględnej pewności, mimo że Śniadecki wymienił nam książki, któremi się posługiwał” (Kamykowski, *Ze studiów nad Janem Śniadeckim*, 41–42, przyp. 7).

³⁹ „Śniadecki, przygotowując się do tej nauki, zabrał się uczciwie do pracy, bo w sprawozdaniu swoim wymienia obok książek Genuenczyka [Antonia Genovesiego *vel* Genuensis – aut.], wskazanych mu przez [Hugona – aut.] Kołłątaja, także książkę Narbuta [Kazimierza Narbutta – aut.], Scherfera [Karla Scherffera – aut.], [Antonína *vel* Florianiana – aut.] Dalhama, Mako Pawła [Paula Mako de Kerck-Gede – aut.] i innych, jak się wyraża. Jacy to byli ci inni, trudno rozstrzygać, ale z tego właśnie sprawozdania można wnioskować, że już teraz musiał

także Tadeusz Kwiatkowski, który pełniej ukazuje kontekst tego wykładu w zakresie praktyki dydaktycznej KEN, gdy – idąc za wydanymi przez Teodora Wierzbowskiego raportami – syntetycznie przedstawia treść zajęć prowadzonych w poszczególnych szkołach i identyfikuje wykorzystywane w nich podręczniki; nie prezentuje wszakże ich charakterystyki. Równocześnie ten zasłużony badacz dziejów logiki zestawia tę praktykę z dydaktyką logiki w zreformowanych w połowie XVIII wieku polskich szkołach pijarskich⁴⁰, eksponując za kompetentnym studium Olgierda Narbutta⁴¹ znaczenie podręcznika Antonia Genovesiego⁴², wykorzystywanego nie tylko w szkołach pijarskich, dla potrzeb których został w Warszawie przedrukowany, ale także w szkołach KEN; korzystał z niego wpływowy również w kręgach programowych Komisji i kierowanych przez nią szkołach pijar Kazimierz Narbutt⁴³.

---

poznać bliżej [Johna – aut.] Locke'a, może [Francisa – aut.] Bacona, a może już teraz, choć pobieżnie, zetknął się z [Jeanem le Rondem – aut.] d'Alembertem i [Étienne'em B. de – aut.] Condillakiem. Najsilniejszy wpływ wywarła na niego książka Narbuta, która była odbiciem nauki Chr. [Christiana Wolffa – aut.] Wolfa, ale może wśród innych znalazł się także drugi wolfjanin [Johann Christoph – aut.] Gottsched w tłumaczeniu [Lorenza Christoph'a – aut.] Mitzlera de Kolof, a może jeszcze jakie inne dzieła, jak już wspominałem, bo w wykładzie znać pewne odstępstwa od systemu Wolfa" (Kamykowski, *Ze studiów nad Janem Śniadeckim*, 39–69; por. *Korespondencja Jana Śniadeckiego*, 60).

⁴⁰ Tadeusz Kwiatkowski, „Logika w programie szkół Komisji Edukacji Narodowej”, w: *Ze studiów nad Komisją Edukacji Narodowej i szkolnictwem na Lubelszczyźnie. Rozprawy i artykuły*, red. Jan Dobrzański (Lublin: Instytut Wydawniczy Daimonion, 1973), 167–223; toż w: Tadeusz Kwiatkowski, *Szkice z historii logiki ogólnej* (Lublin: Instytut Wydawniczy Daimonion, 1993), 127–184.

⁴¹ Olgierd Narbutt, *O pierwszym polskim podręczniku logiki. Z rozważań nad filozofią Oświecenia* (Łódź: Łódzkie Towarzystwo Naukowe – Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1958). Por. (rec.) Marceli Molski, „O pierwszym polskim podręczniku logiki: z rozważań nad filozofią Oświecenia», Olgierd Narbutt, *Łódź 1958*”, *Collectanea Theologica* 31(1–4) (1960): 151–154.

⁴² Antonio Genovesi, *Elementorum artis logico-criticae libri V* (Venetiae: Bettinelli, 1746; Varsaviae: Typis S. R. M. & Reipublicae in Collegio Regio Scholarum Piarum, 1771); skrótem tej pozycji przeznaczonym do dydaktyki są: *Institutiones logicae in usum tironum scriptae* (Neapoli: B. Gessari, 1752); Antonio Genovesi, *La Logica per gli giovanetti* (Bassano: Remondini, 1766).

⁴³ Kazimierz Narbutt, *Logika, czyli rozważania i rozsądzania rzeczy nauka, według której każdy ma we wszystkim prawdy dochodzić i strzedz się fałszu* (Wilno: w Drukarni J. K. Mci y Rzeczypospolitey u XX. Piarow, 1769).

Kalina Bartnicka, która – jak wskazano wyżej – miała dostęp do sygnalizowanego tu skryptu, zaprezentowała jego treść, ograniczając się jednak do przedstawienia lapidarnego spisu omawianych w nim zagadnień⁴⁴. Wskazała także – za Kamykowskim – że ujawniający się w tym tekście „podstawowy zasób pojęć filozoficznych, dosyć zresztą eklektycznych”, Śniadecki przyswoił sobie „jeszcze przed pierwszym wyjazdem za granicę 1778 r.”⁴⁵. W istocie, zachowana odpowiednio do ówczesnych zwyczajów lakoniczna prezentacja tez doktorskich z roku 1775, bronionych przez Śniadeckiego na Akademii Krakowskiej jeszcze przed reformą Wydziału Filozoficznego tej uczelni dokonaną w 1778 roku przez KEN⁴⁶, wskazuje, że przedstawiona w jednostronicowych *Propositiones* filozofia nie odbiega od eklektycznego wykładu właściwego epoce *philosophia recentiorum*. Śniadecki zdaje się bowiem zespalać hylemorfizm perypatetycki – traktowany dalej jako metafizyczne „Principia corpora naturalium” – z nowożytnymi podejściami szeroko pojętego atomizmu, funkcjonującymi na gruncie ówczesnej *quasi-chemii* (Pierre

---

⁴⁴ „Analiza treści wykładów z logiki, przeprowadzonych przez Śniadeckiego w Kolegium Nowodworskim, wykazuje między innymi, iż interesowały młodego nauczyciela zagadnienia kształtowania się pojęć i formułowania poprawnych i prawdziwych sądów oraz zastosowanie tej wiedzy do poprawnego myślenia i sądenia (krytyki), słowem: zagadnienia metodologiczne i ich zastosowanie w praktyce. Oprócz tej części wstępnej, obejmującej logikę formalną, dał Śniadecki swym uczniom krótki wykład zasad krytycznego czytania tekstów literackich i sądów estetycznych oraz – mówiąc o wiarygodności danych przyswajanych przez umysł ze świata zewnętrznego za pomocą zmysłów – poznał ich z klasyfikacją nauk według [Francisa – aut.] Bacona. Omówił zagadnienia dochodzenia prawdy za pomocą obserwacji, doświadczeń i eksperymentów. Podał głównych autorów traktujących o poszczególnych gałęziach wiedzy ludzkiej” (Bartnicka, *Działalność edukacyjna Jana Śniadeckiego*, 42).

⁴⁵ Tamże, 12. Nie inaczej ujmuje specyfikę zajęć Śniadeckiego Mirosława Chamcówna, zasłużony badacz dziejów Uniwersytetu Jagiellońskiego, podkreślając ich „mniej jednolity, bardziej eklektyczny” charakter, przede wszystkim jednak wskazując na praktyczny sposób tej edukacji oraz przywołując trzech autorów, na których dokonaniu się opierał: Antonia Genovesiego, wiedeńskiego jezuitę Paula Mako de Kerck-Gede i Kazimierza Narbutta. Mirosława Chamcówna, *Jan Śniadecki* (Kraków: Uniwersytet Jagielloński – Warszawa: PWN, 1963), 11.

⁴⁶ Hugo Kołłątaj, „Porządek studiów dla Wydziału Filozoficznego”, przeł. Agnieszka Mączyńska-Dilis, oprac. Marian Skrzypek, *Archiwum Historii Filozofii i Myśli Społecznej* 46 (2001): 47–58. Omówienie: Marian Skrzypek, „Kołłątajowska reforma Wydziału Filozoficznego Uniwersytetu Krakowskiego”, *Archiwum Historii Filozofii i Myśli Społecznej* 46 (2001): 27–46.

Gassendi, Christian Wolff, Gottfried Wilhelm Leibniz i Isaac Newton)⁴⁷. Ujęcie takie odpowiada praktyce pedagogicznej nie tylko jezuita Józefa Rogalińskiego, z którego poglądami zaznajomił się Śniadecki jeszcze w Poznaniu,

---

⁴⁷ *Propositiones controversae ex Philosophia. Defendentur in Collegio Majori Universitatis Cracoviensis Anno Domini 1775, die 31 mensis Martii. Obiectis satisfaciente V. D. Ioanne Śniadecki AA.LL et Philosophiae Secundae Laureae Candidato*. Stąd też Ludwik Kamykowski stwierdza, że właściwy scholastykom zwyczaj dialektycznego zestawiania opozycyjnych tez uwidaczniający się w tym druku umożliwia sformułowanie tylko hipotetycznej interpretacji poglądów Śniadeckiego. Uprawniona byłaby teza, że znał on nowsze poglądy, upowszechniane już wówczas na Akademii Krakowskiej, a nawet poznał je u jezuitów w Poznaniu pod kierunkiem Józefa Rogalińskiego oraz co najwyżej „przechylał się w stronę filozofii eklektycznej” i „skłaniał się ku nowym kierunkom myśli” (Kamykowski, *Ze studiów nad Janem Śniadeckim*, 20). Nie inaczej sądził już Maurycy Straszewski (*Jan Śniadecki. Jego stanowisko w dziejach oświaty i filozofii w Polsce* (Kraków: Akademia Umiejętności, 1875), 26–29). W istocie, w swym życiorysie Śniadecki stwierdza: „Kończąc retorykę i dialektykę w Szkołach Lubrańskiego, zabrałem znajomość ze studentami i profesorami szkół jezuickich, poznańskich i tam czasem przez ciekawość chodziłem na lekcję fizyki eksperymentalnej [Józefa] Rogalińskiego, która mi się bardzo podobała, i gdzie nabyłem wstrętu do sekty perypatetyków, których filozofia prawie powszechnie była uczona, wyjąwszy Szkoły Lubrańskiego, gdzie naprzód Matawoński [Franciszek Matawowski – aut.], a po nim [Jerzy – aut.] Chudziński wprowadzili eklektykę, to jest filozofię, która ze wszystkich sekt wybierała to, co było dobrego, do żadnej się nie przywiązuje” (*Jana Śniadeckiego życie przez niego samego opisane*, w: Śniadecki, *Pisma pedagogiczne*, 4–5). O tym, jak jednak Śniadecki z jednej strony przeceniał zasługi swej szkoły, o czym świadczy fakt, że została ona rozwiązana przez KEN w roku 1780 z powodu braku umiejętności dostosowania się do nowych standardów (Dorota Żołądź-Strzelczyk, Michał Nowicki, Justyna Gulczyńska, Krzysztof Ratajczyk, *Komisja Edukacji Narodowej 1773–1794. Szkoły w wydziale wielkopolskim* [seria: *Komisji Edukacji Narodowej Model Szkoły i Obywatela*, t. 4, red. Kalina Bartnicka] (Warszawa: Instytut Historii Nauki PAN, Oficyna Wydawnicza ASPRA-JR, 2018), 90–93), a z drugiej – jak był niesprawiedliwy w osądzie szkolnictwa wyznaniowego reformującego się w trzecim ćwierćwieczu XVIII wieku, wprowadzającego sprawniej niż Akademia Lubrańskiego, jako jedna z tzw. kolonii Akademii Krakowskiej, elementy nowożytnego przyrodoznawstwa w duchu eklektyzmu, zob. np. Stanisław Janeczek, „Przyrodoznawstwo w polskim szkolnictwie kościelnym okresu oświecenia”, *Roczniki Filozoficzne* 41(3) (1993): 87–109; Zdzisław Śmierzchalski, *Fizyka doświadczalna jako dziedzina filozofii w okresie oświecenia w Polsce na przykładzie dzieł Józefa Rogalińskiego (1728–1802)* (Kraków: Wydział Filozoficzny Towarzystwa Jezusowego, 1998). Por. Leszek Hajdukiewicz, „Podstawy ideowe i organizacyjne kolonii akademickich Uniwersytetu Krakowskiego (1588–1773/1775). Stan badań, problematyka, postulaty”, *Przegląd Historyczno-Oświatowy* 6(2) (1963): 137–198; Wojciech Grzelecki, *Szkoły-kolonie Uniwersytetu Krakowskiego 1588–1773. Problematyka kształcenia i wychowania* (Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1986); Michał Nowicki, *Akademia Lubrańskiego: organizacja szkoły i działalność wychowawcza* (Warszawa: Wydawnictwo DiG, 2015); Zygmunt Ruta, „Nauczyciele kolonii akademickich Uniwersytetu Krakowskiego w XVIII wieku”, *Rocznik Naukowo-Dydaktyczny* 32 (1968), *Prace Historyczne* 4: 95–167.

ale także ks. Józefa Putanowicza⁴⁸, który jako pierwszy na uczelni krakowskiej wprowadził w roku 1765 wykład filozofii uprawianej na modłę eklektyczną, prezentowany jednak obok dotychczasowych kursów prowadzonych w duchu nowożytnego arystotelizmu chrześcijańskiego⁴⁹. Bartnicka wskazuje też za Kamykowskim, że „lista cytowanych przez Śniadeckiego w sprawozdaniach dla KEN autorów nie jest kompletna, że czytał więcej”⁵⁰. Przywołuje więc za lubelskim historykiem nie tylko tytuły podręczników deklarowanych wprost przez Śniadeckiego w jego raporcie, starożytnych i nowożytnych, ale także ujęć przywoływanych przez Kamykowskiego w analizie treści tego raportu. Co więcej, na podstawie lektury skryptu wskazuje też lakonicznie, że Śniadecki w zajęciach tych zalecał uczniom dokonania „Isaaca Watsa, Muschembröeka [Pietera van Musschenbroeka – aut.], [Willema Jacob’s – aut.] Gravesanda, [Jeana-Antoine’a] Nolleta, Voltaire’a [właśc. François-Marie Arouet – aut.], [Georges’a-Louisa Leclerca de – aut.] Buffona, licznych autorów starożytnych i ojców Kościoła, na które polski filozof powoływał się w przykładach i uzupełnieniach tych wykładów”⁵¹. Za Aleksandrem Skór-

---

⁴⁸ Kalina Bartnicka przywołuje opinię Śniadeckiego o Józefie Putanowiczu, który był tej filozofii „pierwszym i wybornym profesorem”, za: Jan Śniadecki, *Żywot literacki Hugona Kołłątaja, z opisaniem stanu Akademii Krakowskiej, w jakim się znajdowała przed rokiem 1780*, oprac. Henryk Barycz (Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1951), 38; Bartnicka, *Działalność edukacyjna Jana Śniadeckiego*, 35.

⁴⁹ Hugo Kołłątaj, „Opis stanu Akademii Krakowskiej 1776”, w: Hugo Kołłątaj, *Raporty o wizycie i reformie Akademii Krakowskiej*, oprac. Mirosława Chamcówna (Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1967), 84–85. Por. Stanisław Janeczek, „Geneza nowożytnego arystotelizmu chrześcijańskiego”, w: *Oblicza filozofii XVII wieku*, red. Stanisław Janeczek (Lublin: Wydawnictwo KUL, 2008), 477–512; toż jako: „Nowożytny arystotelizm chrześcijański”, w: Janeczek, *Filozofia – nauka – religia*, 29–72; toż jako: „Nowożytny arystotelizm chrześcijański”, w: *Historia filozofii*, cz. 3: *Meandry przemian*, red. Stanisław Janeczek, Anna Starościc (Lublin: Wydawnictwo KUL, 2020), 97–141. Na temat środowiska intelektualnego reformowanego w oświeceniu w Akademii Krakowskiej zob. np. Mirosława Chamcówna, *Uniwersytet Jagielloński w dobie Komisji Edukacji Narodowej*, t. 1: *Szkoła Główna Koronna w okresie wizyty i rektoratu H. Kołłątaja, 1777–1786* (Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1957); Jan Ryś, *Komisja Edukacji Narodowej 1773–1794. Akademia Krakowska. Szkoła Główna Koronna* [seria: *Komisja Edukacji Narodowej Model Szkoły i Obywatela*, t. 4, cz. 1, red. Kalina Bartnicka] (Warszawa: Wydawnictwo Instytutu Historii Nauki PAN, Oficyna Wydawnicza ASPRA-JR, 2018).

⁵⁰ Bartnicka, *Działalność edukacyjna Jana Śniadeckiego*, 40.

⁵¹ Tamże. Por. Kamykowski, *Ze studiów nad Janem Śniadeckim*, 48–64; *Korespondencja Jana Śniadeckiego*, 39–43.

skim występuje więc przeciwko traktowaniu filozoficznych poglądów Śniadeckiego „jako zwartej konstrukcji teoretycznej”, gdyż rozważania oświeceniowego autora miały z reguły na celu nie tyle „dochodzenie teoretyczne”, ile raczej „Polaków potrzeby praktyczne”, uwarunkowane „ówczesną sytuacją ogólnokulturową”⁵². Docenia też opinię Ludwika Kamykowskiego, który oponował przeciwko „błędnemu traktowaniu przez badaczy poglądów Jana Śniadeckiego jako systematu niezmiennego, bez uwzględnienia kontekstu historycznego rozwoju pojęć filozoficznych i pedagogicznych”⁵³. Sprzeciwia się również przesadnemu ukazywaniu – także w przypadku Kamykowskiego – wpływu filozoficznej kultury Francji i Niemiec na dokonanie polskiego filozofa, eksponuje natomiast jego praktyczne przesłanie, właściwe duchowi oświecenia, stąd wiąże je głównie z ówczesnymi polskimi realiami szkolnymi i kulturowo-społecznymi⁵⁴.

Zrozumienie specyfiki logiki prezentowanej w skrypcie Śniadeckiego jest więc zadaniem złożonym. Złożona jest już sama analiza przepisów programowych odnoszących się do nauczania tego przedmiotu w szkołach KEN. Nie może się ona ograniczać do wewnętrznej krytyki treści tych przepisów, ale winna uwzględniać, jeśli nie wpływ, to przynajmniej europejski kontekst tych wypowiedzi. Wymóg ten odnosi się przede wszystkim do poznania specyfiki podręczników zalecanych przez KEN i tych ujęć, do których wprost odwoływał się Śniadecki w skrypcie, a są to ujęcia nie tylko z zakresu logiki, ale i innych dyscyplin filozoficznych właściwych ówczesnej szkole europejskiej, sformułowanych w duchu przywołanej już idei *philosophia recentiorum*. Dopiero tak nakreślona interpretacja treści skryptu logiki Śniadeckiego może przyczynić się do pełniejszego zrozumienia dynamiki stylu filozofowania tego ważnego polskiego filozofa, choćby sam autor tego ujęcia nie wspomniał o nim w swej autobiografii, być może dlatego, że traktował ówczesne wykłady jako wypowiedź niesamodzielną, wszak nowo kreowany doktor filozofii miał

---

⁵² Bartnicka, *Działalność edukacyjna Jana Śniadeckiego*, 12. W tym przypadku Bartnicka odwołuje się do studium Aleksandra Skórskiego *Jan Śniadecki na polu pedagogicznym* (Lwów: Związkowa Drukarnia, 1892).

⁵³ Bartnicka, *Działalność edukacyjna Jana Śniadeckiego*, 12. Bartnicka odwołuje się do obszernego studium Ludwika Kamykowskiego *Ze studiów nad Janem Śniadeckim*, w którym analizuje on pierwszy okres życia i działalności polskiego filozofa.

⁵⁴ Bartnicka, *Działalność edukacyjna Jana Śniadeckiego*, 12.

tylko 21 lat. W szczególności interpretacja ta powinna pomóc w sprawdzeniu, na ile wykład Śniadeckiego jest zbieżny z wymogami programowymi Komisji, a ubocznie – na ile wiarygodny był jego raport dotyczący nauczania logiki przedstawiony władzom Komisji⁵⁵. W dalszej perspektywie lektura skryptu powinna pomóc w weryfikacji wpływowej opinii Ambroise’a Joberta, że to radykalnie epistemologiczna wykładnia logiki Étienne’a B. de Condillaca⁵⁶ miała być typowa dla praktyki dydaktycznej szkół KEN⁵⁷, choć na szczęście nowsze opinie historyków oświaty w tym względzie są dużo ostrożniejsze⁵⁸.

Jak już wskazywano w innym miejscu, choć programy KEN zrywają z praktyką wykładu logiki w ramach całościowego kursu filozofii, to przecież odpowiadają w dużej mierze ideałom propagowanym przez *Wielką encyklopedię francuską*, ostrożnie asymilującą zdobycze nowożytnej koncepcji logiki. *Encyklopedia* jednak podtrzymuje integralnie pojęty wykład filozofii, odpowiednio zresztą – podkreślmy to już obecnie – do praktyki właściwej całej ówczesnej szkole europejskiej⁵⁹. Zgodność ta dotyczyła w równej mierze szerszej pojętego modelu kształcenia i wychowania⁶⁰. Nic więc dziwnego,

---

⁵⁵ Niestety bowiem nawet „zestawienie” programów KEN i treści raportu wcale nie „pozwała nam – jak mniemał Kamykowski – w całej pełni ocenić wartość każdego nauczyciela, a więc podobnie Śniadeckiego” (Kamykowski, *Ze studiów nad Janem Śniadeckim*, 22).

⁵⁶ Étienne B. de Condillac, *La Logique ou les premiers développements de l'art de penser* (Paris: L'Esprit et Debure l'aîné, 1780), w: *Oeuvres philosophiques de Condillac*, t. 2, red. Georges Le Roy (Paris: Presses universitaires de France, 1948), 269–416; cyt. jako: Étienne B. de Condillac, *Logika, czyli pierwsze zasady sztuki myślenia, dzieło elementarne [...] na żądanie bywszej Komisji Edukacyjnej Narodowej dla szkół publicznych napisane i od niej aprobowane, a teraz z przydatkiem niektórych objaśnień i przypisów przez Jana Znoskę z francuskiego na polski język przełożone*, red., wstęp Tadeusz Kotarbiński (Warszawa: PWN, 1952).

⁵⁷ „Obecnie Komisja przyjęła za swoją filozofię Condillaca, która miała dominować w Polsce aż do czasu triumfu Kanta” (Ambroise Jobert, *Komisja Edukacji Narodowej w Polsce (1773–1794). Jej dzieło wychowania obywatelskiego*, przeł. Mirosława Chamcówna (Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1979), 142; por. tamże, 29).

⁵⁸ Np. Lubieniecka, *Towarzystwo do Ksiąg Elementarnych*, 154–160; Tadeusz Mizia, *Szkoły średnie Komisji Edukacji Narodowej na terenie Korony* (Warszawa: Wydawnictwa UW, 1975), 170–178; Kamilla Mrozowska, *Funkcjonowanie systemu szkolnego Komisji Edukacji Narodowej na terenie Korony w latach 1783–1793* (Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1985), 205.

⁵⁹ Zob. przyp. 12–13.

⁶⁰ Stanisław Janeczek, „Komisja Edukacji Narodowej a «Wielka Encyklopedia Francuska». Z dziejów kultury filozoficznej”, w: *Znaczenie filozofii Oświecenia w kulturze europejskiej*.

że także praktyka dydaktyczna z zakresu logiki w szkołach KEN wykraczała poza krąg oddziaływania myśli Condillaca⁶¹, który w miejsce podręcznika logiki przedstawił traktat epistemologiczny⁶². Nie tylko odrzucił on pewną formę logiki (scholastyczną), ale także logikę jako taką, pojętą jako dyscyplina formalna. Z logiką łączy epistemologię jedynie wspólnota zadań stawianych logice, usiłuje bowiem odpowiedzieć na pytanie: „jak myśleć?”. Prezentując sztukę myślenia, skupia się na „radach dotyczących umiejętnej pracy umysłu”⁶³. Jak pragmatycznie konkluduje Tadeusz Kotarbiński, wydawca logiki Condillaca, „nigdy nie była [ona] – choć miała być – odpowiednim podręcznikiem szkolnym, podręcznikiem do uczenia się wedle niego twierdzeń logiki, ale była ona zawsze i pozostała nadal książką pożyteczną w charakterze tekstu do lektury ćwiczebnej – na marginesie studiów systematycznych”⁶⁴.

Tak nakreślone pole badawcze wymaga jednak nie tylko edycji krytycznej rękopisu Śniadeckiego, ale także opatrzenia go opracowaniem bez mała o charakterze monograficznym, które przedstawiałoby ten skrypt nie tylko w kontekście przepisów dotyczących nauczania logiki w szkołach KEN i informacji przedkładanych przez nauczycieli logiki o swych zajęciach, ale przede wszystkim w perspektywie zawartości wykorzystanych przez Śniadeckiego podręczników oraz szerszego kręgu ujęć wykorzystywanych w szkołach KEN, poczynając od szkolnictwa Korony dokumentowanego przed laty przez Teodora Wierzbowskiego⁶⁵. Na podstawie przeprowadzonych dotychczas ba-

---

Człowiek wśród ludzi, red. Adam Grzebiński, Barbara Grabowska, Jolanta Żelazna (Toruń: Wydawnictwo Naukowe UMK, 2016), 187–196; Stanisław Janeczek, „Komisja Edukacji Narodowej a «Encyklopedia, albo słownik rozumowany nauk, sztuk i rzemiosł»”, cz. 1: „Wymiar wychowawczy”, *Zeszyty Naukowe KUL* 59/1(233) (2016): 17–39; Stanisław Janeczek, „Komisja Edukacji Narodowej a «Encyklopedia, albo słownik rozumowany nauk, sztuk i rzemiosł»”, cz. 2: „Wymiar dydaktyczny”, *Zeszyty Naukowe KUL* 59/2(234) (2016): 3–22.

⁶¹ Stanisław Janeczek, „Z dziejów nowożytnej dyskusji nad metodą analizy i syntezy. Étienne B. de Condillac i jego krytycy”, w: *Veritatem in caritate. Księga jubileuszowa z okazji 70. urodzin Księdza Biskupa Profesora Jana Śrutwy*, red. Waław Depo, Marian Leszczyński, Tadeusz Guz, Paweł Marzec (Lublin: Wydawnictwo KUL, 2011), 493–506.

⁶² Kwiatkowski, „Logika w programie szkół Komisji Edukacji Narodowej”, 218.

⁶³ Tadeusz Kotarbiński, „Wstęp”, w: de Condillac, *Logika, czyli pierwsze zasady sztuki myślenia*, XX, XXIII–XXIV.

⁶⁴ Tamże.

⁶⁵ *Komisja Edukacji Narodowej i jej szkoły w Koronie 1773–1794*, t. 1–9, 23–29, 35–39, wyd. Teodor Wierzbowski (Warszawa: Kasa im. J. Mianowskiego, 1901–1915).

dań można już teraz powiedzieć, że należą one do kręgu *philosophia recentiorum*, typowej – jak sygnalizowano już wyżej – nie tylko dla polskiej, ale także europejskiej kultury filozoficznej drugiej połowy XVIII wieku⁶⁶. Nic dziwnego, że – jak relacjonuje raport Śniadeckiego – logika wykładana przez niego w szkole krakowskiej podążała za powszechną podówczas czteroczęłową jej strukturą, upowszechnioną zwłaszcza przez *Logikę z Port-Royal*, czyli traktując kolejno – jak to przedstawiała *Encyklopedia* – o „ujęciu lub percepcji, sędzie, dyskursie i metodzie”⁶⁷. Stąd też, jak przywoływane podręczni-

---

⁶⁶ Zob. np. Stanisław Janeczek, „Koncepcja dydaktyki logiki w ujęciu Jeana Alexisa Borrelly’ego”, w: *Philosophia rationis magistra vitae*, t. 2, red. Józef Bremer, Robert Janusz (Kraków: Ignatianum, Wydawnictwo WAM, 2005), 146–163; Stanisław Janeczek, „Koncepcja dydaktyki logiki w ujęciu Jeana Alexisa Borrelly’ego na tle oświeceniowych reform szkolnych”, *Archiwum Historii Filozofii i Myśli Społecznej* 50–51 (2006): 111–125; Stanisław Janeczek, „Z dziejów dydaktyki logiki w szkołach KEN. Claude Buffier SJ”, *Roczniki Filozoficzne* 56(2) (2008): 83–99; Stanisław Janeczek, „Z dziejów nowożytnej koncepcji logiki. Propagatorzy poglądów J. Locke’a”, *Kwartalnik Filozoficzny* 36(4) (2008): 95–110; Stanisław Janeczek, „Źródła logiki Jana Śniadeckiego. Podręczniki P. Mako i K. Scherffera”, *Ruch Filozoficzny* 65(3) (2008): 485–498; Stanisław Janeczek, „Z dziejów nowożytnej koncepcji logiki. J. le Rond d’Alembert”, w: *W kręgu zagadnień filozofii XVII wieku*, red. Honorata Jakuszko, Leszek Kopciuch (Lublin: Lubelskie Towarzystwo Naukowe, 2009), 103–112; Stanisław Janeczek, „Źródła logiki Jana Śniadeckiego. Podręczniki F. Dalhama i I. Watts’a”, w: *Gaudium in litteris. Księga pamiątkowa ku czci Księdza Arcybiskupa Stanisława Wielgusa*, red. Stanisław Janeczek, Wanda Bajor, Michał Maciołek (Lublin: Wydawnictwo KUL, 2009), 613–621.

⁶⁷ „[...] la logique est l’art de penser juste, ou de faire un usage convenable de nos facultés rationnelles, en définissant, en divisant, & en raisonnant. [...] Comme pour penser juste il est nécessaire de bien appercevoir, de bien juger, de bien discourir, & de lier méthodiquement ses idées ; il suit de-là que l’appréhension ou perception, le jugement, le discours & la méthode deviennent les quatre articles fondamentaux de cet art” („Logique”, w: *Encyclopédie ou dictionnaire universel raisonné des sciences, des arts et des métiers, par une société de gens de lettres. Mis en ordre et publié par... [Denis] Diderot et quant à la partie mathématique par... [Jean le Rond] D’Alembert*, t. 9 (Paris: Briasson, 1765); przedruk Stuttgart – Bad Cannstatt: Frommann-Holzboog, 1966–1995; wydanie elektroniczne – Marsanne: Redon, 1999, 637). Według Antoine’a Arnaulda i Pierre’a Nicole’a operacje logiki sprowadzają się do: 1° „przedstawiania (*concevoir*) sobie czegoś”, co jest „prostym widzeniem (*la simple vûe*) rzeczy jawiących się naszemu umysłowi” w formie idei (*idée*), 2° sędzenia (*juger*), czyli „łączenia ze sobą różnych idei”, za pomocą którego „orzekamy o jednej, że jest drugą, lub zaprzeczamy o jednej, że jest drugą”, 3° rozumowania (*raisonner*) w formie „sądu z kilku innych” i 4° porządkowania (*ordonner*), określanego także jako metoda (*methode*), która jest „czynnością naszego umysłu, dzięki której, mając różne idee, różne sądy i rozumowania odnoszące się do tego samego przedmiotu [...] układamy (*disposer*) w sposób najwłaściwszy dla poznania tego przedmiotu” (Antoine Arnauld, Pierre Nicole, *Logika, czyli sztuka myślenia*, przeł. Seweryna Romahnowa (War-

ki, Śniadecki zamieścił w rękopiśmiennym skrypcie – choć nie wspomniał o tym w swym raporcie, zgodnie z duchem norm sformułowanych przez KEN nakazujących przede wszystkim upraktycznienie studium logiki w treści i formie oraz szeroko pojętą jego epistemologizację, właściwą nowożytnej filozofii⁶⁸, skoro ma prowadzić do „odkrycia prawdy”⁶⁹ – skrótowy wykład sylogistyki, choćby opatrzony gwałtowną krytyką jej scholastycznego rozbudowania (formy i tryby) i sposobów uzasadniania jej niezbędności, głoszonej przez zwolenników tradycyjnej teorii rozumowań⁷⁰. Dlatego, choć dzieło

---

szawa: PWN, 1958), 39–41; por. Antony McKenna, „La Composition de la Logica de Port-Royal”, *Revue philosophique de la France et de l'Etranger* 176(2) (1986): 183–206.

⁶⁸ Zob. Stanisław Janeczek, „Między logiką a epistemologią. Z dziejów oświeceniowej kultury logicznej”, w: *Zrozumieć postrzeganie i pojmowanie człowieka oraz świata. Prace dedykowane Józefowi Bremerowi SJ z okazji 70-lecia urodzin*, red. Adam Jonkisz, Jacek Poznański, Jolanta Koszteyn (Kraków: Wydawnictwo Naukowe Akademii Ignatianum, 2023), 165–179. Szersze tło kultury logicznej wczesnej epoki nowożytnej omawia Stanisław Janeczek, *Logika czy epistemologia? Historycznofilozoficzne uwarunkowania nowożytnej koncepcji logiki* (Lublin: Wydawnictwo KUL, 2003).

⁶⁹ *Wyłożenie nauk dla szkół nowodworskich krakowskich podług przepisu Prześwietnej Komisji nad Edukacją narodową w tabeli (na szkoły wojewódzkie) ułożonego* (Kraków, 1777); toż w: *Książka pamiątkowa ku uczczeniu trzechsetletniej rocznicy założenia Gimnazjum Św. Anny w Krakowie*, oprac. Jan Leniek (Kraków: Drukarnia Uniwersytetu Jagiellońskiego, 1888), 89. „Nauczyciel poda wprzód logiczne początki, i fundamentalne iey ustawy, potom też początki do wszelkich Nauk przystusuię [...] a o to starać się będzie, aby więcej przykładami iak regułami do Logiki praktyczney, to jest do roztropnego rozumu użycia, swych Uczniów formował” (tamże). Podobnie *Przepis Komisji Edukacji Narodowej na szkoły wojewódzkie* połączy harmonijnie postulat nauczania teorii logicznej, owych „początkowych reguł, kierujących człowieka w dochodzeniu do prawdy”, z ćwiczeniem się w praktycznym ich opanowaniu przez „przystosowanie tych początków do nauk i do wszelkich robót uczniów swoich”, a więc nie tylko do kształcenia usprawnień dla efektywnego uprawiania wszelkich nauk, ale też do całej praktyki życiowej („wszystkim naukom, wszystkim zabawom życia człowieka, w jakimkolwiek stanie”). By jednak nie było wątpliwości, która z tych aktywności ma charakter fundamentalny, *Przepis Komisji Edukacji Narodowej na szkoły wojewódzkie* skromnie potraktuje nauczanie teorii logicznej, skoro „wyłożenie początkowych reguł logicznych niewiele zbierze czasu”, zalecając raczej wprawianie się w umiejętnościach logicznych podczas całościowo pojętej edukacji szkolnej, zarówno w zakresie matematyki, jak i ćwiczeń językowych. *Przepis Komisji Edukacji Narodowej na szkoły wojewódzkie*, cyt. za: *Ustawodawstwo szkolne*, 34; por. tamże, 27.

⁷⁰ Sylogistyce Śniadecki poświęcił tylko ponad 5 stron (s. 72–77), podczas gdy cały rękopis obejmuje 144 strony, z czego problematyka rozumowania i sposobów argumentacji ujęta jest na 13 stronach (s. 70–82). Swoista „wierność” wobec sylogistyki uwidacznia się także w jego dojrzałym dziele z zakresu epistemologii, czyli w *Filozofii umysłu ludzkiego* (wyd. w ramach: *Pisma rozmaite*, t. 4: *Rozprawy filozoficzne i Filozofia ludzkiego umysłu*, Wilno: Nakł. i druk

Condillaca uchodziło z czasem w szkołach KEN za właściwy podręcznik⁷¹, to przecież – jak dokumentował przywoływany wyżej Wierzbowski – nigdy nie zrezygnowano w tych szkołach z wykorzystania innych ujęć mieszczących się w tradycji *philosophia recentiorum*. „Radzono sobie natomiast zupełnie dobrze bez tej książki. [...] programy lekcji logiki przed wprowadzeniem *Logiki* Condillaca były często nieporównanie bardziej ciekawe i bardziej zgodne z intencjami KEN niż te, które opierały się na tej książce”⁷². Pozostaje więc sprawdzić, czy tę pochlebną ocenę można odnieść do wykładu Śniadeckiego, w szczególności – czy słuszna jest opinia Kwiatkowskiego sformułowana tylko na podstawie analizy raportu polskiego filozofa, że „opracowany i realizowany przez Śniadeckiego program lekcji logiki mamy prawo określić [...] jako kompilacyjny, a – w niektórych punktach – nawet niespójny. [...] Niemniej musimy jednak stwierdzić, że był to program nie tylko bogaty, ale również ciekawy i o dużej wartości dydaktyczno-wychowawczej”⁷³.

Podsumowanie

Przedstawiona w niniejszej prezentacji analiza kontekstu intelektualnego, a w jakiejś mierze także kontekstu filozoficznego, krakowskiego wykładu logiki prowadzonego przez Śniadeckiego oraz zasygnalizowanie przewidzianej publikacji krytycznej edycji jego rękopisu mogą chyba zainteresować nie tylko badaczy dziejów logiki i epistemologii, ale też badaczy dziejów KEN, zwłaszcza w kontekście obchodzonej w 2023 roku 250. rocznicy założenia tej ważnej dla polskiej kultury narodowej instytucji oświato-

---

Józef Zawadzki, 1822), gdzie w rozbudowanej nocie powtórzy w istocie swe krytyczne uwagi o sylogistyce, ale poinformuje na kilku stronach o jej naturze („Treść nauki Arystotelesa i dawnych dialektyków o sylogizmie”, cyt. za: Śniadecki, *Pisma filozoficzne*, t. 2, 427–432).

⁷¹ Franciszek Szopowicz, wychowanek zreformowanej w nowym duchu krakowskiej Szkoły Głównej Koronnej, w sprawozdaniu ze swej działalności w zakresie nauczania logiki w Wydziałowej Szkole Warszawskiej stwierdzi: „nauka ta dawana była stosownie do dzieła elementarnego” (*Komisja Edukacji Narodowej i jej szkoły w Koronie 1773–1794*, z. 1, 43). Podobne świadectwa zob. tamże, z. 2, 20; z. 3, 141; z. 4, 122; z. 5, 71; z. 8, 95; z. 29, 21.

⁷² Kwiatkowski, „Logika w programie szkół Komisji Edukacji Narodowej”, 181.

⁷³ Tamże, 171.

wej, wpisującej się owocnie w reformy zwieńczone Konstytucją 3 maja. Wydaje się bowiem, że to w zasadzie nieznanne badaczom źródło jest swoistym papierkiem lakmusowym kultury filozoficznej i naukowej doby oświecenia, a także jej tła światopoglądowego. Wydaje się też, że może być pomocne w przełamywaniu schematów interpretacyjnych kultury oświecenia, przeceniających znaczenie nowych rozwiązań w kulturze tamtego okresu, formułowanych przez badaczy ahistorycznie (prezentystycznie) analizujących tamtą epokę, czy nawet wprost ideologizujących ówczesne ruchy kulturowe i społeczne oraz doszukujących się w nich swoistego macecznika współczesnych ruchów ideowych⁷⁴.

Bibliografia

- Arnauld Antoine, Pierre Nicole. 1958. *Logika, czyli sztuka myślenia*, przeł. Seweryna Romahnowa, 39–41. Warszawa: PWN.
- Bartnicka Kalina. 1980. *Działalność edukacyjna Jana Śniadeckiego*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Bristow William. „Enlightenment”. W: *Stanford Encyclopedia of Philosophy*. Dostęp 19.11.2023. <http://plato.stanford.edu/entries/enlightenment/>.
- Chamcówna Mirosława. 1957. *Uniwersytet Jagielloński w dobie Komisji Edukacji Narodowej*, t. 1: *Szkoła Główna Koronna w okresie wizyty i rektoratu H. Kołłątaja, 1777–1786*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Chamcówna Mirosława. 1963. *Jan Śniadecki*. Kraków: Uniwersytet Jagielloński – Warszawa: PWN.
- Condillac Étienne B. de. 1952. *Logika, czyli pierwsze zasady sztuki myślenia, dzieło elementarne [...] na żądanie bywszej Komisji Edukacyjnej Narodowej dla szkół publicznych napisane i od niej aprobowane, a teraz z przydatkiem niektórych objaśnień i przypisów przez Jana Znoskę z francuskiego na polski język przełożone*, red., wstęp Tadeusz Kotarbiński. Warszawa: PWN.

---

⁷⁴ Nieprzypadkowo internetowa *Stanford Encyclopedia of Philosophy* w znakomitym skądinąd artykule *Enlightenment* w ramach skromnie potraktowanego wykazu literatury przedmiotu wybiera spośród historyków filozofii tylko Ernsta Cassirera i Richarda Popkina, którzy są również historykami idei, podczas gdy w wykazie tym licznie reprezentowani są tacy historycy kultury intelektualnej jak Peter Gay czy Jonathan Israel, a także filozofowie polityki Theodor W. Adorno i Max Horkheimer czy Isaiah Berlin. William Bristow, „Enlightenment”, w: *Stanford Encyclopedia of Philosophy*, dostęp 19.11.2023, <http://plato.stanford.edu/entries/enlightenment/>.

- Czeppe Maria, Martyna Deszczyńska. 2016. „Śniadecki Jan Chrzyciel Władysław”. W: *Polski słownik biograficzny*, t. 51, 121–133. Warszawa–Kraków: Instytut Historii Nauki PAN.
- Genovesi Antonio. 1771. *Elementorum artis logico-criticae libri V*. Varsaviae: Typis S. R. M. & Reipublicae in Collegio Regio Scholarum Piarum.
- Grębecka Wanda. 2000. „Dzieło Krzysztofa Kluka na tle rozwoju botaniki. Cz. 1: Współczesny punkt widzenia”. *Kwartalnik Historii Nauki i Techniki* 45(3–4): 161–172.
- Grzelecki Wojciech. 1986. *Szkoły-kolonie Uniwersytetu Krakowskiego 1588–1773. Problematyka kształcenia i wychowania*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Hajdukiewicz Leszek. 1963. „Podstawy ideowe i organizacyjne kolonii akademickich Uniwersytetu Krakowskiego (1588–1773/1775). Stan badań, problematyka, postulaty”. *Przegląd Historyczno-Oświatowy* 6(2): 137–198.
- Instrukcje dla wizytatorów generalnych szkół Komisji Edukacji Narodowej 1774–1794*. 1976. Oprac. Kalina Bartnicka, Irena Szybiak. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Jadacki Jacek. 2021. „Twardowski jako historyk filozofii starożytnej”. W: *Rozum i wola. Kazimierz Twardowski i jego wpływ na kształt kultury polskiej XX wieku*, red. Jacek Jadacki, 531–562. Lublin: Wydawnictwo Academicon.
- Janeczek Stanisław. 1993. „Przyrodznawstwo w polskim szkolnictwie kościelnym okresu oświecenia”. *Roczniki Filozoficzne* 41(3): 87–109.
- Janeczek Stanisław. 1994. *Oświecenie chrześcijańskie. Z dziejów polskiej kultury filozoficznej*. Lublin: Redakcja Wydawnictw KUL.
- Janeczek Stanisław. 1998. „Czym była oświeceniowa «philosophia recentiorum»?”. *Kwartalnik Filozoficzny* 26(1): 115–128.
- Janeczek Stanisław. 2003. *Logika czy epistemologia? Historycznofilozoficzne uwarunkowania nowożytnej koncepcji logiki*. Lublin: Wydawnictwo KUL.
- Janeczek Stanisław. 2005. „Koncepcja dydaktyki logiki w ujęciu Jeana Alexisa Borrelly’ego”. W: *Philosophia rationis magistra vitae*, t. 2, red. Józef Bremer, Robert Janusz, 146–163. Kraków: Ignatianum, Wydawnictwo WAM.
- Janeczek Stanisław. 2005. „Teoria nauki w ujęciu J. le Ronda d’Alemberta. Między empiryzmem, racjonalizmem i intuicjonizmem”. W: *Philosophia vitam alere. Prace dedykowane Profesorowi Romanowi Darowskiemu SJ*, red. Stanisław Ziemiański, 199–212. Kraków: Ignatianum, Wydawnictwo WAM.
- Janeczek Stanisław. 2006. „Koncepcja dydaktyki logiki w ujęciu Jeana Alexisa Borrelly’ego na tle oświeceniowych reform szkolnych”. *Archiwum Historii Filozofii i Myśli Społecznej* 50–51: 111–125.
- Janeczek Stanisław. 2006. „Od rozbudzonych nadziei po dewastację systemu oświaty. Przegląd projektów i reform edukacyjnych we Francji w XVIII wieku”. *Społeczeństwo i Rodzina* 2(7): 72–84; 8(3): 84–96.

- Janeczek Stanisław. 2007. „Między filozoficzną historią filozofii a historią kultury. Z rozważań nad metodą historii filozofii w Polsce”. *Roczniki Filozoficzne* 60(1): 89–108.
- Janeczek Stanisław. 2008. *Edukacja oświeceniowa a szkoła tradycyjna. Z dziejów kultury intelektualnej i filozoficznej*. Lublin: Wydawnictwo KUL.
- Janeczek Stanisław. 2008. „Geneza nowożytnego arystotelizmu chrześcijańskiego”. W: *Oblicza filozofii XVII wieku*, red. Stanisław Janeczek, 477–512. Lublin: Wydawnictwo KUL.
- Janeczek Stanisław. 2008. „Jeszcze raz o dydaktyce logiki w oświacie Komisji Edukacji Narodowej. Ujęcie É. B. de Condillaca a przepisy i praktyka szkolna”. W: *W kierunku filozofii klasycznej – inspiracje i kontynuacje. Księga jubileuszowa ofiarowana Profesorowi Edwardowi Nieznańskiemu*, red. Jan Krokos, Kordula Świętorzeczka, Roman Tomanek, 471–483. Warszawa: Wydawnictwo UKSW.
- Janeczek Stanisław. 2008. „Z dziejów dydaktyki logiki w szkołach KEN. Claude Buffier SJ”. *Roczniki Filozoficzne* 56(2): 83–99.
- Janeczek Stanisław. 2008. „Z dziejów nowożytnej koncepcji logiki. Propagatorzy poglądów J. Locke’a”. *Kwartalnik Filozoficzny* 36(4): 95–110.
- Janeczek Stanisław. 2008. „Źródła logiki Jana Śniadeckiego. Podręczniki P. Mako i K. Scherffera”. *Ruch Filozoficzny* 65(3): 485–498.
- Janeczek Stanisław. 2009. „Z dziejów nowożytnej koncepcji logiki. J. le Rond d’Alembert”. W: *W kręgu zagadnień filozofii XVII wieku*, red. Honorata Jakuszko, Leszek Kopciuch, 103–112. Lublin: Lubelskie Towarzystwo Naukowe.
- Janeczek Stanisław. 2009. „Źródła logiki Jana Śniadeckiego. Podręczniki F. Dalhama i I. Wattaśa”. W: *Gaudium in litteris. Księga pamiątkowa ku czci Księdza Arcybiskupa Stanisława Wielgusa*, red. Stanisław Janeczek, Wanda Bajor, Michał Maciołek, 613–621. Lublin: Wydawnictwo KUL.
- Janeczek Stanisław. 2010. „Komisja Edukacji Narodowej. Perspektywy badawcze w kręgu historii kultury intelektualnej”. *Roczniki Kulturoznawcze* 1: 115–134.
- Janeczek Stanisław. 2010. „Koncepcja logiki w «Wielkiej Encyklopedii Francuskiej». Studium z historii recepcji”. *Studia Philosophiae Christianae* 2: 5–24.
- Janeczek Stanisław. 2011. „Z dziejów nowożytnej dyskusji nad metodą analizy i syntezy. Étienne B. de Condillac i jego krytycy”. W: *Veritatem in caritate. Księga jubileuszowa z okazji 70. urodzin Księdza Biskupa Profesora Jana Śrutwy*, red. Wacław Depo, Marian Leszczyński, Tadeusz Guz, Paweł Marzec, 493–506. Lublin: Wydawnictwo KUL.
- Janeczek Stanisław. 2011–2012. „Dydaktyka logiki w szkołach KEN a koncepcja logiki w «Wielkiej Encyklopedii Francuskiej»”. *Rocznik Historii Filozofii Polskiej* 4–5: 105–134.
- Janeczek Stanisław. 2012. „Prepozytywizm filozofii Jean le Rond d’Alemberta?”. *Zeszyty Naukowe KUL* 55/2(218): 3–24.

- Janeczek Stanisław. 2013. „Filozofia w «Wielkiej Encyklopedii Francuskiej»”. W: *Z badań nad filozofią XVII wieku, jej źródłami i kontynuacjami*, red. Honorata Jakuszko, 157–170. Lublin: Lubelskie Towarzystwo Naukowe.
- Janeczek Stanisław. 2015. „Integralność poznania ludzkiego w ujęciu Błażeja Pascala. Z dziejów filozofii zdrowego rozsądku”. *Studia Philosophiae Christianae* 51(4): 5–73.
- Janeczek Stanisław. 2015. „Rola oświecenia chrześcijańskiego w kulturze wieku XVIII”. *Kultura i Wartości* 15: 9–48.
- Janeczek Stanisław. 2016. „Komisja Edukacji Narodowej a «Encyklopedia, albo słownik rozumowany nauk, sztuk i rzemiosł»”, cz. 1: „Wymiar wychowawczy”. *Zeszyty Naukowe KUL* 59/1(233): 17–39.
- Janeczek Stanisław. 2016. „Komisja Edukacji Narodowej a «Encyklopedia, albo słownik rozumowany nauk, sztuk i rzemiosł»”, cz. 2: „Wymiar dydaktyczny”. *Zeszyty Naukowe KUL* 59/2(234): 3–22.
- Janeczek Stanisław. 2016. „Komisja Edukacji Narodowej a «Wielka Encyklopedia Francuska». Z dziejów kultury filozoficznej”. W: *Znaczenie filozofii Oświecenia w kulturze europejskiej. Człowiek wśród ludzi*, red. Adam Grzebiński, Barbara Grabowska, Jolanta Żelazna, 187–196. Toruń: Wydawnictwo Naukowe UMK.
- Janeczek Stanisław. 2017. „Kołłątajowska reforma Akademii Krakowskiej na tle przemian szkolnictwa wyższego w wieku XVIII”. *Wiek Oświecenia* 33: 39–85.
- Janeczek Stanisław. 2017. „Kontekst filozoficzny dydaktyki przyrodznawstwa w szkołach Komisji Edukacji Narodowej”. *Ruch Filozoficzny* 73(1): 29–52.
- Janeczek Stanisław. 2017. „«Lumière naturelle» jako «bon sens» w ujęciu Kartezjusza. Między racjonalizmem a intuicjonizmem”. W: *Mysli o języku, nauce i wartościach. Seria druga. Profesorowi Jackowi Jadackiemu w 70. rocznicę urodzin*, red. Anna Brożek, Alicja Chybińska, Mariusz Grygianiec, Marcin Tkaczyk, 395–408. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Semper.
- Janeczek Stanisław. 2018. *Komisja Edukacji Narodowej. Studia i szkice z dziejów polskiej kultury intelektualnej*, red. Anna Starościc. Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL.
- Janeczek Stanisław. 2018. „«Longue durée» w dziejach filozofii oświecenia”. W: *Idea i światopogląd. Z badań nad historią filozofii polskiej i jej okolicami. Tom dedykowany Profesorowi Stanisławowi Pierogowi*, red. Tomasz Herbich, Wawrzyniec Rymkiewicz, Andrzej Wawrzynowicz, 1–21. Warszawa: Fundacja Augusta hr. Cieszkowskiego.
- Janeczek Stanisław. 2023. „Między logiką a epistemologią. Z dziejów oświeceniowej kultury logicznej”. W: *Zrozumieć postrzeganie i pojmowanie człowieka oraz świata. Prace dedykowane Józefowi Bremerowi SJ z okazji 70-lecia urodzin*, red. Adam Jonkisz, Jacek Poznański, Jolanta Koszteyn, 165–179. Kraków: Wydawnictwo Naukowe Akademii Ignatianum.

- Jobert Ambroise. 1979. *Komisja Edukacji Narodowej w Polsce (1773–1794). Jej dzieło wychowania obywatelskiego*, przeł. Mirosława Chamcówna. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Jodkowski Kazimierz. 2013. „Nienaukowy fundament nauki”. *Granice nauki. Lectio-nes & Acroases Philosophicae* 6(1): 59–108.
- Kamykowski Ludwik. 1930. *Ze studiów nad Janem Śniadeckim*. Lublin 1930 (nadbitka z własną paginacją, pierwodruk w: *Pamiętnik Lubelski* 1 (1927/1930): 496–575).
- Kinach-Brzozowska Krystyna. 1981. „Jana Śniadeckiego koncepcja metafizyki nauk. W 150. rocznicę śmierci”. *Studia Filozoficzne* 6: 123–138.
- Kinach-Brzozowska Krystyna. 1996. „Oświeceniowa koncepcja «nowej nauki» w Polsce a refleksje Jana Śniadeckiego na temat roli, przedmiotu, metod i klasyfikacji nauk”. *Zeszyty Naukowe Politechniki Gdańskiej. Filozofia*: 125–135.
- Koźłataj Hugo. 1967. „Opis stanu Akademii Krakowskiej 1776”. W: Hugo Koźłataj, *Raporty o wizycie i reformie Akademii Krakowskiej*, oprac. Mirosława Chamcówna, 84–85. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Koźłataj Hugo. 2001. „Porządek studiów dla Wydziału Filozoficznego”, przeł. Agnieszka Mączczyńska-Dilis, oprac. Marian Skrzypek. *Archiwum Historii Filozofii i Myśli Społecznej* 46: 47–58.
- Komisja Edukacji Narodowej i jej szkoły w Koronie 1773–1794*. 1901–1915. T. 1–9, 23–29, 35–39, wyd. Teodor Wierzbowski. Warszawa: Kasa im. J. Mianowskiego.
- Komisji Edukacji Narodowej Model Szkoły i Obywatela*. 2018. T. 1–13, red. Kalina Bartnicka. Warszawa: Wydawnictwo Instytutu Historii Nauki PAN, Oficyna Wydawnicza ASPRA-JR.
- Krzysztof Kluk, *przyrodnik i pisarz rolniczy*. 1976. Red. Józef Babicz, Wanda Grębeczka, Stefan Ingłot. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Kupś Tomasz. 2013. „Pierwsi krytycy i obrońcy pism Jana Śniadeckiego o filozofii Kanta”. *Studia z Historii Filozofii* 4(4): 53–55.
- Kupś Tomasz. 2015. „Między Oświeceniem a scholastyką. Wybrane problemy recepcji filozofii Kanta w polskiej filozofii na początku XIX wieku i perspektywy nowych badań”. *Kultura i Wartości* 15: 127–143.
- Kupś Tomasz. 2018. „Uwagi do działalności naukowej Johanna Heinricha Abichta w Wilnie w świetle nowych źródeł”. *Ruch Filozoficzny* 73(4): 65–78.
- Kupś Tomasz. 2023. *Johann Heinrich Abicht – filozof wileński. Działalność naukowa i dydaktyczna (1804–1816). Badania i źródła*, red. Tomasz Kupś, Joanna Usakiewicz, Dalius Viliūnas, 45–53. Toruń: Wydawnictwo Naukowe UMK.
- Kwiatkowski Tadeusz. 1973. „Logika w programie szkół Komisji Edukacji Narodowej”. W: *Ze studiów nad Komisją Edukacji Narodowej i szkolnictwem na Lubelszczyźnie. Rozprawy i artykuły*, red. Jan Dobrzański, 167–223. Lublin: Instytut Wydawniczy Daimonion.
- Lekka-Kowalik Agnieszka. 2012. „Filozoficzny kontekst nauki”. *Roczniki Filozoficzne* 60(4): 261–281.

- Listy z prowincji. Korespondencja wizytatorów generalnych, rektorów i nauczycieli ze Szkołą Główną Koronną 1779–1794.* 1998. Oprac. Kamilla Mrozowska. Warszawa: Wydawnictwa Instytutu Historii Nauki PAN.
- „Logique”. 1765. W: *Encyclopédie ou dictionnaire universel raisonné des sciences, des arts et des métiers, par une société de gens de lettres. Mis en ordre et publié par... [Denis] Diderot et quant à la partie mathématique par... .. [Jean le Rond] D’Alembert*, t. 9, 637–641. Paris: Briasson.
- Lubieniecka Janina. 1960. *Towarzystwo do Ksiąg Elementarnych.* Warszawa: Nasza Księgarnia.
- Majorek Czesław. 1975. *Książki szkolne Komisji Edukacji Narodowej.* Warszawa: Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne.
- Majorek Czesław. 1980. „Problemy badań nad programami nauczania doby Komisji Edukacji Narodowej”. *Rozprawy z Dziejów Oświaty* 22: 57–67.
- McKenna Antony. 1986. „La Composition de la Logica de Port-Royal”. *Revue philosophique de la France et de l’Etranger* 176(2): 183–206.
- Meissner Andrzej, Marzena Pękowska, Ryszard Ślęczka. 2018. *Komisja Edukacji Narodowej 1773–1794. Szkoły w Wydziale Małopolskim* [seria: *Komisji Edukacji Narodowej Model Szkoły i Obywatela*, t. 6, red. Kalina Bartnicka]. Warszawa: Wydawnictwo Instytutu Historii Nauki PAN, Oficyna Wydawnicza ASPRA-JR.
- Mizia Tadeusz. 1979. *Szkoły średnie Komisji Edukacji Narodowej na terenie Korony.* Warszawa: Wydawnictwa UW.
- Molski Marcei. 1960. „«O pierwszym polskim podręczniku logiki: z rozważań nad filozofią Oświecenia», Olgierd Narbutt, Łódź 1958”. *Collectanea Theologica* 31(1–4): 151–154.
- Mrozowska Kamilla. 1985. *Funkcjonowanie systemu szkolnego Komisji Edukacji Narodowej na terenie Korony w latach 1783–1793.* Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Mrozowska Kamilla. 1988. „Pierwsza w Koronie. Szkoły Nowodworskie w latach 1777–1795”. *Rozprawy z Dziejów Oświaty* 31: 37–77.
- Narbutt Kazimierz. 1769. *Logika, czyli rozważania i rozsądzania rzeczy nauka, według której każdy ma we wszystkim prawdy dochodzić i strzedz się fałszu.* Wilno: w Drukarni J. K. Mci y Rzeczypospolitey u XX. Piarow.
- Narbutt Olgierd. 1958. *O pierwszym polskim podręczniku logiki. Z rozważań nad filozofią Oświecenia.* Łódź: Łódzkie Towarzystwo Naukowe – Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Nowicki Michał. 2015. *Akademia Lubrańskiego: organizacja szkoły i działalność wychowawcza.* Warszawa: Wydawnictwo DiG.
- Pieróg Stanisław. 2020. *Pokusa ideologii. Studia i szkice o filozofii polskiej epoki romantyzmu.* Warszawa: Biblioteka Kwartalnika Kronos.
- Pisma i projekty pedagogiczne doby Komisji Edukacji Narodowej.* 1973. Wstęp i oprac. Kamilla Mrozowska. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.

- Protokoły posiedzeń KEN 1773–1785*. 1973. Oprac. Mieczysława Mitera-Dobrowolska. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Protokoły posiedzeń KEN 1786–1794*. 1969. Oprac. Tadeusz Mizia. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Raporty generalnych wizytatorów szkół Komisji Edukacji Narodowej w Wielkim Księstwie Litewskim, 1782–1792*. 1974. Red. Kalina Bartnicka, Irena Szybiak. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Raporty Szkoły Głównej Koronnej o generalnych wizytach szkół Komisji Edukacji Narodowej 1787–1793*. 1981. Wybór i wstęp Kamilla Mrozowska, Anna Zielińska. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Recepcja filozofii Immanuela Kanta w filozofii polskiej w początkach XIX wieku, cz. 3: Polemiki z Janem Śniadeckim*. 2016. Red. Tomasz Kupś. Toruń: Wydawnictwo Naukowe UMK.
- Ruta Zygmunt. 1968. „Nauczyciele kolonii akademickich Uniwersytetu Krakowskiego w XVIII wieku”. *Rocznik Naukowo-Dydaktyczny* 32, *Prace Historyczne* 4: 95–167.
- Ryś Jan. 2018. *Komisja Edukacji Narodowej 1773–1794*. *Akademia Krakowska. Szkoła Główna Koronna* [seria: *Komisji Edukacji Narodowej Model Szkoły i Obywatela*, t. 4, cz. 1, red. Kalina Bartnicka]. Warszawa: Wydawnictwo Instytutu Historii Nauki PAN, Oficyna Wydawnicza ASPRA-JR.
- Skórski Aleksander. 1892. *Jan Śniadecki na polu pedagogicznym*. Lwów: Związkowa Drukarnia.
- Skrzypek Marian. 2001. „Kołłątajowska reforma Wydziału Filozoficznego Uniwersytetu Krakowskiego”. *Archiwum Historii Filozofii i Myśli Społecznej* 46: 27–46.
- Straszewski Maurycy. 1875. *Jan Śniadecki. Jego stanowisko w dziejach oświaty i filozofii w Polsce*. Kraków: Akademia Umiejętności.
- Śmierchalski Zdzisław. 1998. *Fizyka doświadczalna jako dziedzina filozofii w okresie oświecenia w Polsce na przykładzie dzieł Józefa Rogalińskiego (1728–1802)*. Kraków: Wydział Filozoficzny Towarzystwa Jezusowego.
- Śniadecki Jan. 1775. *Propositiones controversae ex Philosophia. Defendentur in Collegio Majori Universitatis Cracoviensis Anno Domini 1775, die 31 mensis Martii. Obiectis satisfaciente V. D. Ioanne Sniadecki AA.LL et Philosophiae Secundae Laureae Candidato*.
- Śniadecki Jan. 1777. *Triplex cogitandi ratio cum methodo ab erroribus vindicata, logico-criticis regulis instructa, exemplis lectissimis adumbrata amoeniorum iuxta litterarum, atque civilis societatis usibus accommodata, quam M. Joannes Baptista Vladislaus Śniadecki Philosophiae Doctor, matheseos atque in scholis palatinis Cracoviensibus logicae Professor iuvenibus suis tenendam Anno Aerae Vulgaris MDCCCLXXVII proposuit*. Biblioteka Narodowa Ukrainy im. W. Wernadskiego.
- Śniadecki Jan. 1932. *Korespondencja Jana Śniadeckiego. Listy z Krakowa*, t. 1: 1780–1787, oprac. Ludwik Kamykowski. Kraków: Polska Akademia Umiejętności.

- Śniadecki Jan. 1951. *Żywot literacki Hugona Kołłątaja, z opisaniem stanu Akademii Krakowskiej, w jakim się znajdowała przed rokiem 1780*, oprac. Henryk Barycz. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Śniadecki Jan. 1958. *Pisma filozoficzne*, t. 2, red. Danuta Petsch, 427–432. Warszawa: PWN.
- Śniadecki Jan. 1961. *Pisma pedagogiczne*, wyd. Jan Hulewicz. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Tatarkiewicz Władysław. 1971. „Metalogika XVII wieku i logika XVIII wieku”. W: Władysław Tatarkiewicz, *Droga do filozofii*, 115–122. Warszawa: PWN.
- Tatarkiewicz Władysław. 1986. „Okresy filozofii europejskiej”. W: Władysław Tatarkiewicz, *O filozofii i sztuce*, 56–65. Warszawa: PWN.
- Ustawodawstwo szkolne*. 1925. Wyd. Józef Lewicki. Kraków: M. Arct.
- Więśław Witold. 2007. *Matematyka polska epoki Oświecenia*. Warszawa: Wydawnictwo Fraszka Edukacyjna.
- Wołoszyński Ryszard W. 1973. „Popisy uczniów w szkołach Komisji Edukacji Narodowej jako wyraz przyswajania nowych treści naukowych”. W: *Nowożytna myśl naukowa w szkołach Komisji Edukacji Narodowej*, red. Irena Stasiewicz-Jasiukowa, 159–202. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Wołoszyński Ryszard W. 2000. *Między tradycją a reformą. Nauczyciele w Polsce XVIII wieku*. Piotrków Trybunalski: Wydawnictwo Filii Kieleckiej WSP.
- „Wyłożenie nauk dla szkół nowodworskich krakowskich podług przepisu Prześwietnej Komisji nad Edukacją narodową w tabeli (na szkoły wojewódzkie) ułożonego”. 1888. W: *Książka pamiątkowa ku uczczeniu trzechsetletniej rocznicy założenia Gimnazjum Św. Anny w Krakowie*, oprac. Jan Leniek, 81–93. Kraków: Drukarnia Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Zabieglik Stefan. 2001. „Od antykantyzmu do «szkoły szkockiej». Przyczynek do filozofii Jana Śniadeckiego”. W: *Wokół archeologii słów i ich funkcjonowania. Księga jubileuszowa ofiarowana Prof. Andrzejowi Bańkowskiemu*, red. Stanisław Podobiński, Maria Lesz-Duk, 593–628. Częstochowa: Wydawnictwo WSP.
- Zabieglik Stefan. 2005. „Jan Śniadecki i filozofia szkocka”. W: *Rozprawy filozoficzne: księga pamiątkowa w darze profesorowi Józefowi Pawlakowi*, red. Włodzimierz Tyburski, Ryszard Wiśniewski, 197–218. Toruń: Wydawnictwo Naukowe UMK.
- Ziemski Piotr. 2011–2012. „Jan Śniadecki. Prepozytywizm – antynegatywizm”. *Rocznik Historii Filozofii Polskiej* 4–5: 269–286.
- Żołądź-Strzelczyk Dorota, Michał Nowicki, Justyna Gulczyńska, Krzysztof Ratajczyk. 2018. *Komisja Edukacji Narodowej 1773–1794. Szkoły w wydziale wielkopolskim* [seria: *Komisji Edukacji Narodowej Model Szkoły i Obywatela*, t. 4, red. Kalina Bartnicka]. Warszawa: Instytut Historii Nauki PAN, Oficyna Wydawnicza ASPRA-JR.